عەشیرەتا سندی ل دەڤەرا زاخۆ ل سەردەمێ دەولەتا عوسمانی

خواندنەکا مێژووی

م. هـ. پیروز عبدالله بشار
پشکا مێژوو- فەکۆلتییا زانستێن مرۆڤایەتی- زانکۆیا زاخۆ- هەرێما کوردستانێ/ عیراق

پوختە:

میرگەهێن کوردی دبیاڤێ جڤاکیدا رۆلەکێ گرنگ د مێژوویا کوردی ل سەردەمێ نوی دا هەبوون، عەشیرەتێن کوردی پێکهاتا سەرەکی یا میرگەهێن کوردی بوون و هەمی عەشیرەت ل ژێر فەرمانرەوایا میرگەهێدا بوون و ڤان عەشیرەتان رۆلەکێ سەرەکی د بەرفرەهبوون و پاراستنا سنورێ میرگەهان ژ هێرشێن دەرڤە هەبوون، ئێك ژ وان میرگەها بەهدینان بوو، عەشیرەتا سندی سەر ب میرگەها بەهدینانڤە ل دەڤەرا زاخو ئاکنجی بوون، ل دویڤ ژێدەرێن دیروکی و بەلگەنامەیێن عوسمانی دیاردبیت سندی عەشیرەتەکا سەرەکی یا ڤێ میرگەهێ بوو و شیایە رۆلەکێ کاریگەر د ماوەیێ دەستهەلاتا میرگەها بەهدینان دا بگێریت و ئەڤە بوویە ئەگەر د ژێدەران دا ناڤێ ویلایەتا زاخۆ ب ویلایەتا/سەنجەڤا (سندی) هاتیە، مێژوونڤیسێ کورد شەرەفخانێ بەدلیسی د پەرتووکا شەرەفنامێ دا دیاردکەن کو ژ گرنگترین ناحیەیێن میرگەها بەهدینان ناحیا زاخۆ و ئەو عەشیرەتێن تێدا بوو ژوان ژی عەشیرەتا سندی و ژبەر هندێ ژی دبێژیتە زاخۆ ویلایەتا سندیان، ژلایەکێ دیڤە د مێژوویا ڤێ میرگەهێ دا سندیان ژبەر هێزا خوە جاران مایتێکرن د کاروبارێن سەنجەڤا زاخۆ دا دکرن ب تایبەتی د بیاڤێ راکرن و دانانا میرێن زاخۆ.

ئەڤ ڤەکۆلینە خواندنەکا دیروکی یە ل سەر عەشیرەتا سندی و رۆلێ وێ د دیروکێ دا و ئارمانجا سەرەکی ئەوە ئەڤ رۆلە ژلایی جڤاکی و کارگێری و سیاسی ڤە ب شێوازێ زانستی بهێتە دیارکرن وئەڤە دێ دەلیڤێ بۆ تێگەهشتن و رۆنکرنا مێژوویا میرگەها بەهدینان زێدەتر لێ کەت، هەروەسا گرنگیا هەبوونا عەشیرەتان و میرگەهان لسەردەمێ دەولەتا عوسمانی دیاربیت؛ چونکی هەرچەندە ب دەولەتا

عوســـمانیڤه گرێدای بوون و ل دەمێ شـــەری لگەل دەولەتا عوســـمانی بوون، بەلێ ڤان میرگەهان کاروبارێن ناڤخویی ب رێڤەدبرن و پاراســـتنا نەتەوە و ناســـنامە و عەردێ کوردان دکر و دەولەتا عوســـمانی دانپێدان ب ڤان میرگەهان دکر و حوکمرانی د دەســـتێ میرێن کورداندا بوو، ژلایەکێ دیڤە هێزا ڤێ عەشـــیرەتێ و مەزنێن وێ پشـــتی ژناڤچوونا میرگەها بەهدینان ل دووماهیا نیڤا ئێکێ ژ ســـەدێ نوزدێ بەردەوام بوویە و ئەڤ هێزە زێدەتر بوویە، ئەڤە ژی د پەرتووکێن رۆژهەلاتناســـان دا هاتیە دیارکرن کو بەحس ل عەشـــیرەتا ســـندی و کەســـایەتیێن ڤێ عەشـــیرەتێ هاتینە کرن و ئەڤ چەندە گرنگی و هێزا ڤێ عەشیرەتێ دیاردکەت کو رۆلەکێ کاریگەر د میرگەها بەهدینان دا هەبوویە.

ئەڤێ ڤەکۆلینێ پشت بەستنێ ل سەر ژێدەرێن دیروکی یێن جوراوجور کرینە وەك بەلگەنامەیێن عوســـمانی و پەرتووك و چەندین ژێدەرێن دی یێن زانســـتی هاتیە دیارکرن. رێبازا نڤێســـینا ڤەکۆلینێ رێبازەکا مێژوویيە ب رێکا کومکرنا زانیاریان و شروڤەکرنا وان ژ بەلگەنامە و ژێدەرێن رەسەن و پیشاندانا هزرێن بابەتی ب شێوەیەکێ زانستی.

پەیڤێن سەرەکی: *عەشیرەتا سندی، سەنجەقا زاخۆ، میرگەها بەهدینان، میرێ ئامێدیێ، دەولەتا عوسمانی.*

پێشـــەکی

عەشیرەتێن کوردی ل سەردەمێ دەولەتا عوسمانی گرنگیەکا زور بۆ رۆنکرنا دیروکا میرگەهێن کوردی ل ســەردەمێ دەولەتا عوسمانی هەبوویە، ژبەرکو عەشـیرەتێن کوردی ژێر کونترولا میرگەهاندا بوون و رۆلەکێ گرنـگ و کـاریگـەر د برێڤـەبرنا کاروبارێن ناڤخوی و دەرڤە دا هەبوون، عەشیرەتا سندی ل سەنجەقا زاخۆ ئاکنجی بوویە و ئێك ژوان عەشیرەتێن گرنگ بوو د میرگەها بەهدینان‌دا و شیایە رۆلەکی کاریگەر د کاروبارێن میرگەهێ بگێریت، ئێك ژ ســیمایێن عەشــیرەتا ســندیان هێزا وێ بوو و هژمارەکا زۆر یا سەربازان هەبوو هەتا وی ئاستی ناڤێ سەنجەقا زاخۆ دژێدەران دا ب ناڤێ (میرگەها سندیان) هاتیە ئەڤ چەندە ژی رۆلێ عەشیرەتێ دیاردکەت.

عەشـــیرەتا ســـندی ل دەڤەرا زاخۆ ل ســـەردەمێ دەولەتا عوســـمانی پێکدهێت ژ ڤەکۆلینا لایەنێن جڤاکی و سیاسی و نەتەوەیی و کارگێری ل سەردەمێ میرگەهێ و هەروەســـا پشـــتی ژناڤچوونا میرگەهێن کوردی هەتا جەنگێ جیهانی یێ ئێکێ و

دووماهیا ســـــەردەمێ عوســـــمانی، ئەڤ ماوە قوناغەکا مێژووی یا گرنگە د بیاڤێ پەیوەندیێن د ناڤبەرا میرگەهـ و دەولەتا عوسمانی و سەنجەقێن سەر ب میرگەهێ ڤە، ژلایەکێ دیڤە هێزا ڤان عەشیرەتان و گرنگیا وان و ئەگەرێن ڤێ هێزێ دیاردکەت.

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێ (عەشیرەتا سندی ل دەڤەرا زاخو ل سەردەمێ دەولەتا عوسمانی) ژ چار تەوەران پێك دهێت، تەوەرێ ئێکێ ب ناڤێ (عەشیرەتا سندی : جهـ و ئاکنجیبوون)، ئەڤ تەوەرە وەك دەرازینکەکێ یە بۆ بابەتێ سەرەکی و پێك دهێت ژ پێناسەیەکا گشتی ل دور میرگەها سندی و پێکهاتا عەشیرەتێ و لقین وێ یێن سەرەکی، هەروەسا بەحس ل ناڤێ سندیان و بوچوونێن ل دور ڤێ چەندێ هاتیەکرن، تەوەرێ دووێ پێك دهێت ژ (میرگەها سندیان ل سەردەمێ ئیسلامێدا) د ڤی تەوەریدا بەحس ل هاتنا ناڤێ عەشیرەتا سندی د ناڤ ژێدەرین ئیسلامیدا هاتیە کرن، د ڤی ماوەییدا ناڤێ میرگەها سندیان وەك میرگەهەکا سەربەخو دیاردبیت و تێدا هاتیە دیارکرن کو میرێن سندی حوکم ل ڤێ میرگەهێ کرینە و خودان هێزەکا سەربازی بوویە و ئەڤە دزڤریت بۆ هێزا سندیان د ڤی ماوەییدا، لەورا پێکول هاتیە کرن رۆلی میرگەها سندیان و کەفتنا وێ ل سەردەمێ ئیسلامی بهێتە رۆنکرن، تەوەرێ سیێ ل ژێر ناڤونیشان (عەشیرەتا سندی د بەلگەنامەیێن عوسمانیدا هەتا دەستپێکا سەدێ نوزدێ) ئەڤ تەوەرە بابەتێ سەرەکی یێ ڤەکۆلینێ بخوەڤەدگریت و د ڤی تەوەریدا چەوانیا پێکڤەگرێدانا عەشیرەتا سندی ب دەولەتا عوسمانیڤە و ئەو رویدانێن د ماوەیێ دەولەتا عوسمانیدا هەتا سەدێ نوزدێ هاتینە دیارکرن، هەروەسا د ڤی تەوەریدا بەحس ل هەلویست و کارڤەدانا سندیان هەمبەر رێکخستنا کارگێری یا سەنجەقا سندی هاتیەکرن و ڤێ عەشیرەتێ مایتێکرن د کاروبارێن کارگێری یێن میرگەهێ دا کریە و ئەگەرێن ڤێ چەندێ هاتینە رۆنکرن، تەوەرێ چارێ و دووماهیێ پێك دهێت ژ (رۆلێ عەشیرەتا سندی ل سەدێ نوزدێ هەتا جەنگێ جیهانی یێ ئێکێ) د ڤی تەوەیدا بەحس ل رویدانێن د ناڤبەرا میرگەها بەهدینان و میرگەها سوران دا و رۆلی سندیان د ڤێ ناکوکیێ دا هاتیەکرن تایبەت دەمێ بزاڤێن ئیسماعیل پاشای، هەروەسا د ڤی ماوەییدا ژ بەر لاوازیا میرگەهێ و پاشان کەڤتنا وێ ژلایێ دەولەتا عوسمانیڤە رۆلێ مەزن و ئاغاییێن سندیان زێدەتر دیاربوویە و هەژموونەکا بەرفرەهـ ل دەڤەرێ هەبووینە، د بەلگەنامەیێن مێژوویدا بەحسێ ئاغاییێن سندیان هاتیەکرن و ژلایێ رۆژهەلاتناسان ڤە ژی ئاماژە ب ڤان لایەنان هاتیەدان.

پێزانینێن ڤێ ڤەکۆلینێ ژ ژێدەرێن مێژووی و بەلگەنامەیێن عوسمانی هاتینە وەرگرتن و دڤان بەلگەنامەیاندا زانیارییێن ورد ل دور رۆلێ عەشیرەتا سندی د کاروبارێن

میرگەهێ دا و پەیوەندییێن سندیان ل گەل میرێن ئامێدیێ هاتینە، پرانیا وان فەرمان و داخوازینە بۆ نموونە داخوزییێن میر و ئاغایێن سندیان ل دور بارودوخێن ناڤخوی هەروەسا فەرمانێن دەولەتا عوسمانی و بەرسڤا ڤان نامەیان تێدا هاتینە، هەروەسا پشت بەستن ل سەر هژمارەکا پەرتووکێن بەلگەنامەیی هاتیەکرن و وەك ژێدەرێن گرنگ یێن ڤەکۆلینێ هاتینە بکارئینان.

تەوەرێ ئێکێ: عەشیرەتا سندی جه و ناڤ و ئاکنجیبوون

عەشیرەتا سندی دەڤەرەکا بەرفرەه ڤەدگریت و ژلایێ جوگرافیڤە ل باکووری هەتا سنوورێ تورکیا و ل باشووری عەشیرەتا سلێڤانەیی، ژلایێ رۆژهەلاتی عەشیرەتا گولی و ژلایێ رۆژئاڤایی میرگەها بوتان بوویە، ل سەردەمێ ئەڤرو نێزیکی (٨ هزار) خێزانان پێکدهێت و ژ ئوجاخێن (پسئاخا، بەنستانی، نیری، نوردینی، چونکی، صوفی، مچولی، شیف ئەرمنی، بوسەلی، مامێزدینی، مالا عەجەمێ، شێخ ئیزدینی، شەرانشی، بلەکی، مەندوزا) پێك دهێن و نێزیکی (٨٠) گوند سەر ب ڤێ عەشیرەتێ ڤەنە (عبدالرحمن،٢٠٠٦، ٣٦٤).

سەبارەت سروشتێ دەڤەرا سندیان، دەشتا سندیان دکەڤیتە باژێرێ زاخۆ و ئێك ژ گرنگترین دەڤەرا میرگەها بەهدینان دهێتە هەژمارتن ژلایێ ئاکنجیبوونا مروڤایەتیێ ڤە گرنگترین سەنتەرێ ئاکنجیبوونێ یە و ژلایێ ئابووری ڤە دەشتا سندیان خودان ئاخەکا دەولەمەندە بۆ چاندنێ (الدوسکي،٢٠٠٧، ٣٣)، شێوەیێ گشتی یێ ڤێ دەشتێ سێگوشەیە و ب درێژییا رووبارێ هیزل درێژدبیت و باشوورێ وێ باژێرێ زاخۆ یە و بەرەف خوارێ تەنگ دبیت بۆ لایێ رۆژهەلاتی، ئاخا وێ یا دەولەمەندە و هەمی جورێن برنج گەنم و نیسك و نوك لێ دهێنە چاندن و ژێدەرەکێ گرنگ یێ ئابووری یە بۆ دەڤەرا زاخۆ، ژبەر گرنکیا دەشتا سندی کارێ سەرەکی یێ عەشیرەتا سندی جوتیاری و خودانکرنا گیانەوەران بوو، ب تایبەتی برنج و هەمی جورێن فێقی و تووتن و هەروەسا دارێن جوراوجور ل دارستانێن وان هەنە و ژبەر سروشتێ دەڤەرێ گرنگی ب خودانکرنا گیانەوەران هاتیەدان (عبدالرحمن،٢٠٠٦، ٣٦٤،٣٠).

هەروەسا دەشتا سندی پشتبەستنی ل سەر سێ ژێدەرێن ئاڤێ دکەت یا ئێکی باران و یا دوویێ ژێدەرێن ئاڤی یێن بەربەلاڤ و یا سیێ رووبارێ خابوور، دیسان ڤێ دەشتێ کەشوهەوایەکێ جوان و گرنگیەکا ستراتیجی هەیە، ل سەردەمێن کەڤندا شەرێن سەربازی دناڤبەرا روم و فارسان دا ل ڤێ دەڤەرێ پەیدابووینە، هەروەسا د سەردەمێ ئەڤرودا خالا پەیوەندیێ یە دناڤبەرا عیراق و جیهانا دەرڤە ژ لایێ باکووری ڤە (عبدالرحمن،٢٠٠٦، ٣١)

سەبارەت بنیاتێ ناڤێ عەشیرەتا سندیان هندەك بوچوون ل سەر ڤی ناڤی هاتینە دیارکرن، ل دویڤ بوچوونەکێ وەسا دهێتە دیارکرن کو ئێکەم جار هاتنا ناڤێ سندیان دزڤریت بۆ سالا ٤٠٥ز بەلێ ب شێوەیێ (زیندی) و ل دویڤ ڤێ بوچوونێ بنیاتێ ناڤێ سندی دزڤریت بۆ (زیندی) و ئەڤە کەڤنترین بوچوونە ل سەر ناڤێ سندیان (عبدالرحمن،٢٠٠٦، ٣٦٤؛ السندي،٢٠٠٥، ٥٤)

هەروەسا ژبەرکو جهێ ئاکنجیبوونا سندیان ل دەشتا سندیان (ئەوا دکەڤیتە زاخو) بوویە لەورا ب گورەی ڤێ چەندێ ب دیتنا وان ناڤێ عەشیرەتا سندی دزڤریت بۆ ناڤێ دەشتا سندی و ب بورینا دەمی ئەڤ ناڤە بوویە ناڤێ عەشیرەتێ وەك پشکەك ژ ناڤێ عەشیرەتێن کوردی کو ب ڤی رەنگی بووینە، بەلێ دیتنا دیتر ل دور ڤێ چەندێ ئاماژە ب ناڤێ سندی ددەن وەکی ناڤێ دەڤەرێ کو ئەڤ ناڤە دزڤریت بۆ عەشیرەتا سندی، ئانکو ناڤێ دەشتا سندی ژ ناڤێ عەشیرەتا سندی هاتیە، لەورا ب ناڤێ میرگەها سندیان هاتیە ناڤکرن (فرنسیس،٢٠١٧، ٥٧٦) ب هەر رەنگەکێ هەبیت ناڤێ سندیان ب بورینا دەمی د مێژوویێ دا بەرفرەه بوویە و ل سەردەمێ دەولەتا عوسمانیان د بەلگەنامەیان دا ناڤێ عەشیرەتا سندی و میرگەها سندی وەك ئاماژە بۆ دەڤەرا زاخو هاتیە بکارئینان، دیاردبیت کو ئێك ژ مەزنترین عەشیرەتا بەهدینان بوویە ب تایبەتی ل زاخو و ئەڤ چەندە هەتا سەردەمەکێ درێژ ب ڤی رەنگی دهات بکارئینان.

تەوەرێ دووێ: میرگەها سندیان ل سەردەمێ ئیسلامیدا

سەبارەت میرگەها سندیان ل سەردەمێ ئیسلامی، عەشیرەتا سندی ل سەردەمێ ئیسلامی میرگەهەکا سەربەخۆ دامەزراندبوو و کەلها وێ (شابانی - شاهبانی) بوو، ڤێ میرگەهێ حوکم ل زاخۆ و دەوروبەران دکر و گرنگیا زاخۆ وی دەمی زێدەبوو پشتی میرێن سندیان حوکم وەرگرتی و ب وێرەکی و زیرەکیا خوە کونترول ل سەر دەڤەرێ کرن، گرنگترین و کەڤنترین ئاماژە ب میرگەها سندیان کو دیاردبیت میرگەهەکا سەربەخۆ دامەزراندینە ئەوژی دەمێ بەحس ل سنوورێ میرگەها بوتان دهێتەکرن دیاردکەن کو جیرانێ لایێ رۆژهەلاتا میرگەها بوتان میرگەها سندیە (واتە بوتان دکەڤیتە رۆژئاڤا میرگەها سندیان) و دکەڤیتە سەر رووبارێ خابوور، ژبەرکو وەکی جیرانێ میرگەها بوتان هاتیە دیارکرن دیاردبیت کو میرگەهەکا سەربەخۆ بوویە، زاخو و کەلهەیێن زاخۆ د دەستێ میرێن سندیاندا بوون و هەتا سەدێ شازدێ وان حوکم لێ کربوو (زاخويي،٢٠٠٩، ٤٤)، ژ میرێ سندی یێن حوکم ل کەلها شابانی کری میر مست سندی بوویە و ل دویڤ دیارکرنا ژێدەران نێزیکی (٣٠٠٠٠) شەرکەران هەبوون و

هەروەســـــا ئاماژە ب وێ چەندێ هاتیە دان کو عەشـــــیرەتەکا بەرفرەهـ بوویە و هژماران گەلەك بوون (توفيق،٢٠٠٩، ١٧٦) دیســان ل ســەدێ شــەشــێ مشــەختی کەســەکێ دی ب ناڤێ (عزەددین ســـــەلاحی کوردی ســـــندی) ل میرگەها ســـــندیان حوکم کریە (السندي،٢٠٠٥، ١٠٦).

ل ســەردەمێ ئیســلامی عەشیرەتا سندی عەشیرەتەکا کەڤن و بهێز و بەرنیاس بوو ل دەڤەرا بەهدینان و کاریگەریەکا مەزن ل ســـەر زاخۆ هەبوو هەروەســـا هژمارەکا گوندێن میرگەها ســـندیان ناڤداربوون و ل هندەك ژ گوندێن ســـندیان خانە و بازار و هزاران مال هەبوون و هەروەسا ژێدەرێن ئیسلامی یێن گرنگ دا بەحسێ سندیان هاتیە کرن کو عەشـــیرەتا ســـندی مەزنترین عەشـــیرەتا کوردیە، د پەرتووکا ابن فضـــل الله العمري (١٣٠٠ -١٣٤٨ز) هاتیە دیارکریە کو عەشـــیرەتا ســـندیان مەزنترین عەشـــیرەتە و میرگەهەك ل دەڤەرا دکەڤیتە باکوور و رۆژهەلاتا باژێرێ زاخۆ یا نوکە دامەزراندیە (گولي، الجوادي،٢٠١٩، ٣٣)

هەروەسا ل سەدێ چاردێ زایینی هاتیە سندی ئێك ژ مەزنترین عەشیرەتا کوردیە و دەڤەرەکا بەرفرەهـ ڤەگرتیە و خودان کەلهەیێن مەزن بووینە و هژمارا ســـەربازێن وان نێزیکی (٣٠٠٠٠) ســەربازن بوو، ســندیان کونترول ل ســەر دەڤەرەکا چیایی کریە کو دکەڤیتە باشـــوورێ جزیرا بوتان ئەوا نوکە ب زاخۆ دهێتە نیاســـین، باژێر و کەلهەیێن زاخۆ ل ســـەردەمێ دەولەتێن تورکمان ئاق قوینلو و قەرە قوینلو دزڤرن بۆ میرێن ســـندیان (توفيق،٢٠٠٧، ١١٣)، دیسان پشتی هینگێ ل سەردەمێن دویفرا ب شێوەیەکێ سەربەخو ب ناڤی ویلایەتا سندیان بەردەوام بوون (رؤوف،٢٠١١، ١٩٢)، ل دەستپێکا سەدێ پازدێ زایینی ناڤێن میرێن ســـــندیان هاتیە وەك میرێن ســـــەربەخو هاتیە و کەلها وێ شـــــەرانش (گوندەکێ سندیایە) بوویە، میر تەوەکول کوردی خودانێ کەلها شەرانشێ، ل ســالا ١٤١٤ ێ ل گەل میرێن دی یێن کورد پشــکداری د هەوا ل ســەر کوردێن ئێزدی کریە ومەزارێ (شـــێخ عودەی کورێ مســـافر هەکاری) شـــێخێ ئێزدیان خراب کربوون (توفيق،٢٠٠٧، ١١٤) ،

ســـەبارەت دووماهیا ســـەدێ پازدێ و دەســـتپێکا ســـەدێ شـــازدێ زاخۆ ئەوا ژێر فەرمانرەوایا میرێن ســندیان، ل ســەردەمێ دووماهیا دەســتهەلاتا دەولەتا ئاق قوینلو هەتا دامەزراندنا دەولەتا ســـەفەوی زانیاریێ تێروتەســـەل نینن، بەلێ د ڤی ماوەییدا میرێن بەهدینان ب دەرێخســـتنا پاشـــماوەیێن ئاق قوینلویان ژ دەڤەرێن خوە ڤە مژویل بوون و پێکول دکرن کونترولێ ل ســـەر پتر دەڤەران بکەن ل ســـالا ١٤٧٠ ێ زایینی ئوزون

حەسەنی شاهێ دەولەتا ئاق قوینلو یا تورکمانی سوپایەك ژبۆ داگیرکرنێ بۆ ئامێدیێ هنارت و بۆ ماوەیێ سێ هەیڤان ئامێدی دورپێچ کری، بەلێ میرێ ئامیدیێ سولتان حەسەن بەگ کورێ میر سەیفەددینی بەرهنگاری کر و د ئەنجامدا ئوزون حەسەنی نەشیا سەربکەڤیت لەورا خوە ڤەکێشا، پشتی سەرکەڤتنا میرێ ئامیدیێ سولتان حەسەن بەگ ی ل سەر سوپایێ دەولەتا ئاق قوینلو بریاردا دەڤەرێن دیتر یێن میرگەها خوە ژ کونترولا تورکمانان رزگار بکەت، پشتی حوکمێ دەولەتا ئاق قوینلو ب دووماهیك هاتی و دامەزراندنا دەولەتا سەفەوی ل سالا ١٥٠١ ێ و بەرفرەهبوونا وێ بۆ دیاربەرکرێ ل سالا ١٥٠٨ ێ، سولتان حەسەن لگەل هندەك میرێن دی یێن کورد وەلائا خوە بۆ راگەهاندن و سولتان حەسەنی ئەڤ چەندە ب دەلیڤە دیت بۆ بەرفرەهبوون ل سەر دەڤەرێن دەوروبەر و کەلها دهوکێ ژ داسنیان ستاند و ل سەر ویلایەتا خوە زێدەکر، هەروەسا زاخۆ ئەوا سندیان حوکم لێ دکر داگیرکرن و د ئەنجامدا زاخۆ ژ دەست سندیان دەرکەفت و کەفتە ژێر حوکمێ میرگەها بەهدینان‌دا بەلێ میرگەها سندی هەتا نیڤا دووێ ژ سەدەیێ شازدێ زایینی مابوو (گولي، الجوادي،٢٠١٩، ٤٩)

تەوەرێ سێێ: عەشیرەتا سندی د بەلگەنامەیێن عوسمانیدا هەتا دەستپێکا سەدێ نوزدێ

دەولەتا عوسمانی ل سەدێ شازدێ دەست ب بەرفرەهبوونێ بەرەڤ لایێ رۆژهەلاتی ئانکو میرگەهێن کوردی کر و پێکولکر ڤان میرگەهان ب دەولەتا عوسمانیڤە گرێدەت، سەبارەت پێکڤەگرێدانا میرگەها سندیان ب میرگەها بەهدینان و دەولەتا عوسمانیڤە وەك ئاماژە پێ هاتیە دان دەستپێکێ سەنجەقا زاخۆ نە گرێدای بوو ب میرگەها بەهدینان ڤە بەلکو ناحیەکا سەربەخو بوو و ب میرگەها سندیان دهاتە زانین، بەلێ دەمێ میرێن سندی لاواز بووین میرێن ئامێدیێ دەست ب کونترولکرنا زاخۆ و عەشیرەتێن وێ کرن(دەمیر،٢٠١٩ ،٩).

سەبارەت ناڤێ میرگەها سندیان و کارگێریا میرگەهـ/سەنجەقا سندیان، ل سەدێ شازدێ زایینی ل سەردەمێ دەولەتا عوسمانی دیاردبیت، ل سەردەمێ ناکوکیا دناڤبەرا عوسمانی و سەفەویان دا ل سالا ١٥١٤ ێ سولتان سەلیمێ ئێکێ (١٥١٢- ١٥٢٠) نامەیەك بۆ میرێن کورد هنارتبوو و گازیا وان کربوو کو دژی هێزێن سەفەوی رێککەڤتنێ ل گەل عوسمانیان بکەن و ئیدریس بەدلیسی راسپاردبوو بۆ رازیکرنا میرێن کورد (Tekin,2018,3) مەلا ئیدریس بەدلیسی د نامەیا خوەدا ل دووماهیا سالا ١٥١٥ ێ بۆ سولتان سەلیمێ ئێکێ فرێکری ئاماژە ب میرگەها سندیان دابوو(هروتي،٢٠٠٨، ٦٣) د نامەیا بەدلیسی دا هاتیە ل دەمێ شەرێ چالدیران عەشیرەتا

سندیان خوه لگەل میرێن دی یێن کورد کرنە ئێك و شەرەکێ مەزن کرن (دەمیر،۲۰۱۹ ،۹)، دەمێ سالا ۱۵۱۵ ێ ئیدریس بەدلیسی هاتیە راسپاردن بۆ راکێشانا میران بۆ ناڤ دەولەتا عوسمانی دا میرێ سندی شێخ ئەمیر سندی مل ب ملێ میرێ بەهدینان د ناڤ میرێن کوردان دا بوو ئەوێن دلسوزیا خوە بۆ سولتانی راگەهاندین، هەروەسا د نامەیەکا خوەدا دیارکربوو "میرێن کوردستانێ وەك بوتان و ئامێدیێ و سوران و سندیان راگەهاندینە کو ئەو بەندەیێن سولتانی یێن دلسوزن"، ئەڤ چەندە رامانا هندێ ناگەهینیت کو ل ڤێ سالێ میرگەها بەهدینان و ل گەلدا میرگەها سندی ب شێوەیەکی فەرمی بوونە ئەیالەتەکا عوسمانی بەلکو بتنێ راگەهاندنەك بوو، بەلگە ژی ل سەر ڤێ چەندێ د وان نامەیان دا دیاردبیت ئەوێن ئیدریس بەدلیسی بۆ سولتانی هنارتن، ل پاییزا ۱۵۱۵ بەدلیسی د نامەیا خوەدا بۆ سولتانی بێهیڤبوونا خوە و میرێن کوردان ژ خەمساریا سولتانی راگەهاندیە و تێدا دیارکریە دەولەتێ سوزێن خوە هەمبەر میرێن کوردان بجه نەئینانینە، لەورا هندەك ژ وان پەیوەندی ب قزلباشان کرینە و ئەگەری ڤێ چەندێ ژی گیروبوونا فەرمانا سولتانی بوو، بەلێ ل دووماهیێ ب پێکول و راوێژکاریێن بەدلیسی ل دەستپێکا سالا ۱۵۱٦ ێ جورە رێککەڤتنەك د ناڤبەرا دەولەتا عوسمانی و میرێن کوردان دا هاتە مورکرن، پشتی ڤێ چەندێ ل شوبات/ئادار ۱۵۱٦ ێ بەرسڤا سولتانێ عوسمانی بۆ ئیدریس بەدلیسی گەهشت و تێدا هاتبوو: "تە شارەزایی د کاروبارێن میرێن دیاربەکرێدا هەیە و تو رەوش و ناسناڤ و قەبارەیێ سەنجەقێن هەر ئێك ژ وان دزانی ... " و باوەریا سولتانی ب ئیدریس بەدلیسی هەتا وی ئاستی بوو کاغەوێن سپی یێن مورکری بۆ وی هنارتن و بەدلیسی سەرپشك کر کو ئەو بەرائەت و و مەرسوومان ب ناڤێ سولتانی بنڤیسیت، پاشان ٤٠ میرێن کوردستانێ ل بەگلەربەگێ دیاربەکرێ ئامادەبوون و سوزدان خزمەتا دەولەتێ بکەن و ل گورەی ڤێ رێککەڤتنێ میرگەها بەهدینان دبیتە پشکەك ژ دەولەتا عوسمانی (گولی،۲۰۲۱، ٥٥)، پشتی دەولەتا عوسمانی کونترول لسەر هەمی دەڤەرێ کری رێکخستنەکا کارگێری ل کوردستانێ دروستکر کو ئێکەم رێکخستنا کارگێری یا کوردستانێ بوو و ل سالا ۱۵۱۸ ز میرگەها بەهدینان و سندی سەر ب ویلایەتا دیاربەکر ڤە بوون و هەمی دەڤەر ئێخستنە ژێر کونترولا وێ دا و ل زاخۆ سەنجەقەك ب ناڤێ (سەنجەقا زاخۆ) و پاشان ب ناڤێ (سەنجەقا سندی سلێمانی) دامەزراندن (گولي، الجوادي،۲۰۱۹، ٥١)، ئانکو زاخۆ ژلایێ میرێن بەهدینان ڤە ب هیزێ هاتبوون کونترولکرن و ئەڤ عەشیرەتە ب ئاشتیانە و خوبەخشانە نەچووبوون سەر ب میرگەها بەهدینان ڤە؛ چونکی ژلایەکێ ڤە زاخۆ سەربەخو بوو و ب شێوەیێ پشتاوپشت ژلایێ فەرمانرەواییێن ناڤخوڤە دهاتە برێڤەبرن و

ملکەچی میرێ ئامێدیێ نەبوون و ژلایەکێ دیڤە ژ لایێ کارگێری ڤە میرگەها سندی میرگەهەکا سەربەخو بوو سەر ب ویلایەتا کوردستان-دیاربەکر ڤە بوون، و پایتەختێ وێ زاخۆ بوو(رمضان،٢٠٢٣، ٢٢٣؛ دەمیر،٢٠١٩ ،٩)

د ڤی ماوەییدا هەرچەندە زاخۆ و عەشیرەتا سندی ژێر دەستهەلاتا عوسمانیان دا بوون، بەلێ سەرەرای ڤێ چەندێ هندەك جاران تووشی داگیرکاریا سەفەویان دبوون، ل سەردەمێ سولتانێ عوسمانی سولتان سلێمان قانوونی (١٥٢٠- ١٥٦٦) د بەلگەنامەیان دا بەحس ل عەشیرەتا سندیان و کارگێرییا وێ هاتیەکرن، و هاتیە دیارکرن پشتی هەوەیا عیراقەین ئەوا ژلایێ سولتانێ عوسمانی سولتان سلێمان قانوونی ڤە ل سالا ١٥٣٤ز هاتیە رێکخستن جارەکا دی زاخۆ کەفتنە ژێر کونترولا عوسمانیڤە، و ژێر رێڤەبەریا سولتان حەسەن کورێ سەیفەددینی میرێ ئامێدیێ (Tekin,2018,6)، ئانکو دەمێ ل دەسپێکا سەدێ شازدێ میرێن سندی لاوازبووین میری میرگەها بەهدینان میر حەسەن کورێ سەیفەددینی زاخۆ ئێخستە سەر ب میرگەها خوەڤە و دووماهی ب حوکمێ وێ یێ رەسەن ئینا بەلێ میرگەها سندی پایتەختێ وێ شەرانش بوو و هەتا نیڤا دووێ ژ سەدێ شازدێ مابوو، ئانکو ل دەستپێکا سەدێ شازدێ ویلایەتا سندی وەك ناحیەکا سەربەخو بوو، و ناڤێ میرگەها سندی دناڤ ویلایەتێن کوردستانێ دا جودا ژ میرگەها بەهدینان هاتیە تومارکرن، بەلێ زاخۆ کەفتبوو ژێر دەستهەلاتا میرگەها بەهدینانڤە (حسن،٢٠١٧، ١٠٧٠)، لەورا ل ١٤ کانوونا دوویێ ١٥٤٥ ێ د دەفتەرا موهیمە یا عوسمانیدا ل پشکا (میرێن کوردستان) دا ناڤێ هەژدە سەنجەقان تێدا هاتیە و ناڤێ زاخۆ تێدا نینە واتە زاخۆ سەر ب میرگەها ئامێدیێ ڤە بوویە و ژبەرکو زاخۆ ژێر حوکمێ ئامێدیێ و سولتان حسێنی دا بوو لەورا ناڤێ زاخۆ تێدا نینە (Tekin,2018,6)

دیسان د بەلگەنامەیەکا دی دا ل سالا ١٥٥٢ ێ فەرمانەکە بۆ میرێ بەهدینان سولتان حسێنی هاتیە هنارتن وێنەیەك ژ وێ فەرمانێ ب شێوەیێ راستەوخو بۆ میرێ سندی میر حەسەن بەگی هاتیە هنارتن ئەڤەژی گروڤەیە هەتا ڤی سەردەمی میرگەها سندی سەربەخو بوو(رمضان،٢٠٢٣، ٢٢٣)، هەروەسا د بەلگەنامەیێن عوسمانیدا بەحس ل مولکێن میرێن سندیان هاتینەکرن و دیاردبیت خودان مولکداری بوون، ئێك ژ میرێن سندیان ل سەدێ شازدێ میر حەسەن بەگ سندی بوو ئێك ژ میرێن میرگەها سندیان بوو، ل دویڤ بەلگەنامەیا عوسمانی مێژوویا وێ ڤەدگەریت بۆ ٧ ی کانوونا ئێکێ ١٥٥٦ ئەوا بۆ مەئمووریێ حکومی (عزەددین بەگی) هاتیە هنارتن و ئاماژە ب ناڤێ حەسەن بەگ دایە و وەك میرێ سندیان یێ بەرێ دایە دیارکرن، د ڤێ بەلگەنامەیێدا

بەحسێ مولکدارییێن دەرەبەگایەتی ژ جورێ (زەعامەت)[1] ، هاتیەکرن کو میرێ سندیان حەسەن بەگی ل مووسلێ هەبوو (رێکانی، ٢٠١٩، ٣٦٦).

ل دەستپێکا دەستهەلاتا میرێ ئامێدیێ سولتان حسێنی چ کێشەیێن سیاسی دناڤبەرا وی و هوزێن زاخودا روینەدابوون بەروڤاژی سولتان حسێن ل ١٠ نیسانا ١٥٥٤ ێ نامەیەکێ بۆ سولتانێ عوسمانی دهنێریت تێدا دوویات دکەت کو حەسەن بەگێ سندی ل گەل وی ل ژێر دەستهەلاتا دەولەتا عوسمانی پشکداری کریە و پەسنا میر حەسەنی دکەت و داخواز کریە کو ئەڤ میرە هەژی خەلاتکرنێ یە، و دیارکریە ئەوی ب هوزا خوەڤە پەیوەندی ب عوسمان پاشای والیێ شەهرەزوورێ کریە و دگەل وی د هەوەکا لەشکەری دا پشکدار بوویە، ئەڤەژی وێ چەندێ دگەهینیت کو ل سەردەمێ سولتان حسێنی چ ناکوکیێن سیاسی ل گەل سندیان نەبوون (رمضان،٢٠٢٣، ٢٢٤)

پشتی ماوەیەکێ ژ دەستهەلاتا میرێ ئامێدیی سولتان حسێنی عەشیرەتێن دەڤەرا زاخۆ یاخیبوون، و ناکوکی و کێشە ل ناحیا سندی پەیدابوون و هندەك جاران نامە ژلایێ دەولەتا عوسمانیڤە هاتینە هنارتن بۆ دویڤچوون و چارەسەریا ڤان کێشەیان، بۆ نموونە د بەلگەنامەیا عوسمانیدا مێژوویا وێ ڤەدگەریت بۆ ١٨ گولانا ١٥٦٠ ێ تێدا دیارکریە مەزنێن عەشیرەتا سندی و سلێڤانی نامەیەك بۆ سولتانێ عوسمانی لسەر خان ئەحمەد برایێ سولتان حسێنی میرێ ئامێدیێ نڤێسیە، ل سەر ڤێ چەندێ دەولەتا عوسمانی بۆ والیێ دیاربەکرێ د نامەیا خوەدا دیارکریە کو دویڤچوونا راستیێ بکەت و راپورتەکێ ل دور خان ئەحمەدی بۆ ئیستانبولێ رەوانەبکەت (گولي، الجوادي،٢٠١٩، ١٠٨)

هەروەسا د فەرمانەکا دی دا دزڤریت بۆ ٣٠ تیرمەهێ سالا ١٥٦٠ ێ بۆ والیێ دیاربەکرێ و میرگەهێن سەر ب وێڤە چوویە دناڤ دا میرگەها سندی دهێتە دیتن و کەلها وێ شەرانش بوو و ئانکو هەتا ڤی ماوەیی میرگەها سندی پشکەك ژ حکومەتا بەهدینان نەبوو، بەلێ ل سەردەمێ دەولەتا عوسمانی زاخۆ ژلایێ ئەندامێن بنەمالا بەهدینان ڤە ب سیفەتێ سەنجەق بەگێ عوسمانی دهاتە برێڤەبرن (رمضان،٢٠٢٣، ٢٢٣)

هەروەسا ژ کێشەیێن سەردەمێ دەستهەلاتا سولتان حسێنی میرێ ئامێدیێ ئەوبوو سولتان حسێنی کورێ خوە قوباد بەگ وەك میرێ سەنجەقا سندی دامەزراندبوو و دەمێ بوویە میرێ سەنجەقا سندی سلێمانی ب مەرجەکێ هاتبوو دانان ئەوژی پێدڤی بوو باجا (دەهکی) ژ هوزێن زاخۆ بستینیت کو دبوونە نێزیکی ٣٠٠ هزار ئاقچەیان و ١٩٠٠ ئاقچە بۆ هوزێن دی ئەڤێ چەندێ نەرازیبوونێن توند ل دویڤ خوە ئینان دیسان ل

سالا ١٥٦٨ ێ دەمێ میرێ زاخۆ قوباد بەگ ل گەل بابێ خوە سولتان حسێنی پشکداری د هەوەیا ل سەر بەسرا کری، زاخۆ یاخیبوونەکا هوزایەتی یا مەزن بخوەڤەدیت چونکی قوباد بەگ نەئامادە بوو مامێ خوە ئەحمەد بەگ ل جهێ خوە دانابوو و هوزێن زاخۆ ئەڤ چەندە ب دەلیڤە دیت و ل دژی خان ئەحمەد بەگی رابپەرن، هەروەسا والیێ بەغدا نامەیەکێ بۆ سولتان حسێنی دهنێریت و تێدا دیاردکەت کو "سەنجەقا سندی سلێمانی ئەوا ل ژێر دەستهەلاتا کورێ تە قوباد بەگی دا د رەوشەکا خراب و فەسادەکا بەردەوام دایە و دەمی تو و کورێ خوە ل جەزائیرێ هوزێن زاخۆ ب کوشتنا ئێك ژ سوباشێن تە یێ بەرنیاس ب ناڤێ (شێخی) رابووینە و من فەرمانا دەستەسەرکرنا بکوژێن سوباشیێ ناڤبری دایە" ب هەر ئاوایەکێ بیت نەشیان وان کەسێن ل پشت یاخیبوونا هوزایەتی دەستەسەر بکەن و لەورا سولتانی نامەیەکا دی هنارت کو ئەو کەسێن ب ڤی کاری رابووین بهێنە سزادان و سنوورەك ب وان بهێتە دانان (رمضان،٢٠٢٣، ٢٢٦)

میرێ بەهدینان سولتان حسێنی پاراستن ل سەر پێکڤەگرێدان و پەیوەندیێن هوزایەتی یێن بهێز کربوو ئەوێن گرێدایی ب دابونەریتێن وی سەردەمیڤە کو وەکی هەڤپەیمانەکێ د ناڤبەرا وی و عەشیرەتێن بەهدیناندا بوو، نەخاسمە ل گەل عەشیرەتا سندی کو ستوینا عەشیرەتێن زاخۆ بوو ئەڤەژی ژبەر هێزا وێ یا سەربازی یا مەزن کو خودان هزاران شەرکەران بوو و ببوو هێزا میرگەها بەهدینان، بەلێ پشتی مرنا سولتان حسێنی ل سالا ١٥٧٣ ێ میرگەها بەهدینان ل سەر دەستێ عەشیرەتا سندی تووشی هەڤرکیێن دژوار بوو و ئەڤ چەندە بۆ ئەگەرێن جوداجودا ڤەدگەریت، هەڤرکیا دژوا یا دناڤبەرا کورێن میری دا تایبەت هەردوو برایان قوباد بەگ و بەهرام بەگ دا زیان ب ناڤودەنگیا بنەمالا میران دناڤ ڤێ عەشیرەتێ دا گەهاند و ئەڤە وەك هەلوەشاندنا هەڤپەیمانییا عەشیرەتێ بوو و ئەگەرەك بوو بۆ تێکدانا سەقامگیریا سیاسی و یاخیبوونا دژی بنەمالا فەرمانرەوا ژلایێ عەشیرەتا سندی ڤە ل زاخۆ، د ئەنجامدا پەیوەندیێن عەشیرەتێ ل گەل میرێن بەهدینان بەرەڤ شەر و دوژمنکاریێ ڤە چوون و دراستیدا ئەڤە وەك هەلویستەکێ سیاسی بوو پتر ژ یاخیبوونەکێ چونکی پرانیا عەشیرەتێن زاخۆ بخوەڤەگرتبوو (رمضان،٢٠٢٣، ٢٢٢)

پشتی رەوشا تەندروستی یا سولتان حسێنی میرێ ئامێدیێ تێکچووی ل سالا ١٥٧٣ ێ سولتان حسێنی مر، پشتی مرنا وی ل دویڤ داخوازا وی میرگەها بەهدینان دناڤبەرا کورێن ویدا هاتە دابەشکرن، کورێ وی قوباد بەگ ل ئامێدیێ و کورێ دیتر بەهرام بەگ ل زاخۆ (سندی سلێمانی) هاتە دامەزراندن و بوویە میرێ زاخۆ، بەلێ عەشیرەتا سندی ل سەر ڤێ رێکخستنا نوی نەرازیبوون، و د چەند بەلگەنامەیێن عوسمانیدا ئاماژە

بڤێ رویدانێ هاتیه دان، د بەلگەنامەیەکا عوسمانیدا کو ل سالا ١٥٧٤ ێ ژلایێ قازیێ سەنجەقا سندی مەولانا محەمەدیڤە بۆ میرگەها دیاربەکرێ هاتیە هنارتن و تێدا دیارکریە کو پشتی مرنا میرێ ئامێدیێ سولتان حسێنی قوباد بەگ ل ئامێدیێ و برایێ وی بەهرام بەگ ل سەنجەقا سندی هاتیە دامەزراندن نێزیکی ٣٠٠٠ زەلامێن چەکدار ژ عەشیرەتا سندی و سلێمانی بەرامبەر وی راوەستیاینە و دژایەتی کرینە و کەلها شەرانش خرابکرینە و هێرشی گوندێ بێدارێ کرینە و سوتینە و شەر کرینە د ئەنجامدا ژ هەردوو لایان زەلام هاتینە کوشتن و ئەگەرێ ڤی شەر و ئالوزیێ ئازراندنا میرێ جزیرێ بەدر بەگ بوویە (BOA,DVNSMHM.d,H-20-3-982)

هەروەسا قازی ئاماژە ب شەرەکێ روی ب روی دایە د ناڤبەرا لەشکەرێ هوزان و قوباد بەگی دا کو زەلامێن هوزان شێوازێ لەشکەری یێ وی سەردەمی پەیرەو کریە و "رێز ب رێز بەرەڤ مەیدانا شەری چووینە"، و دڤان رویدانان دا ٧-٨ زەلامێن قوباد بەگی و ١٥ کەس ژ عەشیرەتان هاتینە کوشتن، لەورا سولتانێ عوسمانی نامەیەکێ بۆ والیێ دیاربەکرێ دهنێریت و تێدا فەرمان دایە کو پشتەڤانیا میری ئامێدیێ قوباد بەگی و میرێ سەنجەقا سندی سلێمانی بەهرام بەگی بکەت بۆ ژناڤبرنا یاخیبوونێ و کەلها شەرانشێ (ئەوا ب فەرمانا سولتانی هاتبوو ئاڤاکرن و هوزێن سندی سلێمانی هەرفاندبوون) دووبارە بهێتە ئاڤاکرن ئاڤاکرن (رمضان،٢٠٢٣، ٢٢٩)، دیسان د بەلگەنامەیەکا دیتر یا عوسمانیدا هەر لسەر ڤێ رویدانێ بۆ ویلایەتا بەغدا ل ٢٧ ێ ئەیلولێ ١٥٧٤ ێ هاتیە نڤێسین، میرێ میرگەها بەهدینان قوباد بەگی نامەیەك بۆ دەولەتا عوسمانی هنارتیە و تێدا دیارکریە کو پشتی برایێ وی بەهرام بەگ ل سەر سەنجەقا زاخۆ هاتیە دامەزراندن عەشیرەتا سندی دژی ڤێ چەندێ رابووینە و کەلها شەرانش خراب کرینە و کەلها بێدارێ و کەلها (گرك) سووتینە و زێدەتر ژ سێ هەیڤان دورپێچ کرینە و نەهێلاینە بچیتە دناڤ سەنجەقێ دا و رێك گرتینە و خراب کرینە داکوسەنجەقا سندی وەرنەگریت و ئەڤ رویدانە بوویە ئەگەر زەلام ژ هەردوو لایان بهێن کوشتن، د بەرامبەر دا بریارهاتیە دان کریارێن ڤێ عەشیرەتێ بهێنە راوەستاندن و هەرکەسێ دەست ژ ڤێ خرابکاریێ بەرنەدەت بهێتە گرتن و زیندانکرن (BOA, DVNSMHM.d 647,H-7-6-982)

هەورەسا پشتی ڤێ چەندێ بەهرام بەگ شیایە بچیتە د ناڤ باژێرێ زاخۆ دا داکو سەقامگیریێ بۆ دەڤەرێ ڤەگەرینیت، و هاتن و چوون بۆ ناڤ باژێری قەدەغەکر، ل گەل ڤێ چەندێ د هندەك بەلگەنامەیان دا دیاردبیت ناکوکیا عەشیرەتێن سەنجەقا سندی سلێمانی ل گەل میرێن بەهدینان هەتا ڤی دەمی ڤەکێشایە و د بەلگەنامەیەکێ

دا یا ل ٢٤ نیســـــانێ ١٥٧٥ ێ حوکمەك بۆ میرێ میرانێ بەغدا هاتیە ئاراســـــتەکرن و بەحسێ هەمان کێشەیێ هاتیەکرن و د نامەیێ دا ناڤێ (شێخ ئەمیر سندی) ژی هاتیە وەکی پالدەرێ ڤێ ئاژاوەگێرییێ دا ل گەل بەدر بەگی پشکدار بوویە و میرێ ئامێدیێ قوباد بەگی د بەلگەنامەیێ دا ئاماژە ب وێ چەندێ دایە کو شـــێخ ئەمیر پالدەرێ ڤێ تێکدانێ یە ئەوا هەردوو هوزێن سندی و سلێڤانەیی پێرابووین و داخوازکریە کو ئەگەر تاوانا وی بنەجھ بوو پێدڤیە بهێتە سزادان، بەلێ پشتی ڤێ چەندێ بەهرام بەگی ژبەرکو نەشیان هوزێن زاخۆ ب راوەستینیت و باجێ ژ وان وەرگریت لەورا سولتانی عوسمانی ل سەر داخوازا قوباد بەگی لیوا زاخۆ بۆ کورێ وی ســـەیید خانی هاتیە ئاراســـــتەکرن (رمضان،٢٠٢٣، ٢٣٠)

پشتی ڤێ چەندێ میرگەها بەهدینان تووشی ململانێیەکا دی بوو ئەوژی شەر و ناکوکیا دناڤبەرا قوباد بەگی و برایێ وی بەهرام بەگی دا پەیدابوو، د بەلگەنامەیەکا ســالا ١٥٧٦ ێ هاتیە دەمێ رویدانا ڤی شـــەری میرێ دیاربەکرێ پێکولا ئاشــت کرنا هەردوو لایان کربوو ب ئێك گەهاندنا وان ل مووسلێ، بەلێ بەهرام بەگ ل سەر ئالوزیێ بەردەوام بوو لەورا ل سەر ڤێ چەندێ سولتان موورادێ سیێ (١٥٧٤- ١٥٩٥) فەرمان نامەیەك بۆ عەشـیرەتا ســندی هنارتیە کو هەر تشــتەکێ دشــیان دا بکەن بۆ هاریکاریا قوباد بەگی ژبۆ رادەستکرنا بەهرام بەگی (Tekin,2018,12)

دەمێ ل دەسپێکا سەدێ شازدێ میرێن سندی لاوازبووین میری میرگەها بەهدینان میر حەسـەن کورێ سـەیفەددینی زاخۆ ئێخسـتە سـەر ب میرگەها خوەڤە و دووماهی ب حوکمێ وێ یێ رەسەن ئینا، گرتنا پایتەختێ میرگەها سندیان و سەپاندنا دەستهەلاتێ ژلایێ میرێن ئامێدیێ و نەڤەگەریان بۆ میر و ماقویلێن ســـندیان فاکتەرەکێ گرنگ بوو بۆ یاخیبوونا سـندیان بوو کو قەبوول نەکەن بکەڤنە ژێر هەژموونا میرەکێ بیانی، ژلایەکێ دیڤە دویراتیا عەشیرەتا سـندیان و عەشـیرەتێن دی یێن زاخو فاکتەرەکێ دی یێ دەروونی و جڤاکی یێ یاخیبوونا نە بتنێ بۆ میرگەها بەهدینان بەلکو د بەلگەنامەیان دا دیاردبیت خەلکێ زاخۆ هەردەم د دیروکێ دا دژی خەلکێ بیانی بوون، بۆ نموونە ژ ئەگەرێ نە سەرکەڤتنا سەییدخانی د زالبوونا ل سەر هەردوو هوزێن سندی و سلێڤانەیی ، میر قوباد بەگی میرەکێ بیانی ب ناڤێ (عەبدولباقی بەگ) سالا ١٥٧٧ ێ ل وی جھی دامەزراند بەلێ دەستهەلاتا وی گەلەك نەڤەکێشا و خەلکێ ناحیا سندی سلێمانی ژ ڤی کەسی نەرازیبوون چونکی بیانی بوو و راینەبوون ملکەچی وی بن لەورا سولتانێ عوسمانی نامەیەك بۆ والیێ حەلەبی هنارت و گوت: "خەلکێ سەنجەڤا سندی سلێمانی زۆر سەر رەقن و یێن یاخی نە و هیچ میرەکێ عوسمانی نەشێت ل سەر وان زال

بیت" (گولي، الجوادي،٢٠١٩، ١١٠) هەروەسا عەبدولباقی چ شارەزایی نەبوو لەورا قوباد بەگی پێکول کر ئەو بخوە زاخۆ بریڤەببەت بەلێ سولتانی ئەڤ پێشنیارە رەدکر و بریار دا سەییدخان ل سەر کارێ خوە بەردەوام بیت (رمضان،٢٠٢٣، ٢٣١)

د ڤی ماوەییدا ژلایێ کارگێری ڤە میرگەها بەهدینان و ل گەل دا (سەنجەقا سندی سلێمانی) هەتا سالا ١٥٨٧ ێ سەر ب ویلایەتا دیاربەکرێ ڤە بوو، بەلێ ل دەمێ ویلایەتا بەغدا هاتیە دامەزراندن سەنجەقا زاخۆ (سندی سلێمانی) ب ویلایەتا بەغدا ڤە هاتبوو گرێدان، بەلێ پشتی دامەزراندنا ویلایەتا مووسل سەنجەقا زاخۆ سەر ب ویلایەتا مووسل ڤە هاتە گرێدان، د فەرمانەکا ل سالا ١٥٨٨ ێ هاتیە هنارتن بۆ میرگەها دیاربەکرێ تێدا دیاردبیت زاخۆ سەر ب ویلایەتا مووسل ڤەیە هەروەسا د بەلگەنامەیان دا هندەك جاران زاخۆ دناڤ سەنجەقێن کوردستانێ دا هاتیە دیارکرن و ب سیستەمێ میراتگری هاتیە بریڤەبرن و دناڤ کاروبارێن ناڤخوی دا یا سەربەخو بوو (Tekin,2018,7)

ل سالا ١٥٨٧ ێ زاخۆ دکەڤیتە ژێر دەستهەلاتداریا ڤێ عەشیرەتێڤە؛ چونکی ل ڤێ سالێ سەنجەقا زاخۆ ب شێوەیەکێ فەرمی بوو ئێك ژ سەرکردەیێن عەشیرەتا سندیان ب ناڤێ یووسف بەگ سندی هاتە ئاراستەکرن میر یووسف بەگ ئێك ژ میرزادەیێن میرێن سندیان بوو کورێ میر حەسەن بەگ سندی بوو (گولي، الجوادي،٢٠١٩، ٨٩)، یووسف بەگ کەسەکێ زۆر دەولەمەند بوو و گەلەك مولکێن (خاص) ل دەڤەرێن خابوور، دوبان و گولیان هەبوون نەخاسمە گوندێن بێدار، سنات، پەرەخ، بوسەلێ، کەشانێ، شەرانشا ژووری و ژێری، بێجوە، باچووك، بێرسڤێ، قەرقوورێ و گەلەك گوندێن دی ل وان دەڤەران هەبوون (DFE.RZ.d. 98,16-17)

هەرچەندە پێزانێن بەرفرەھ ل دور سەردەمێ دەستهەلاتا یووسف بەگی نینن بەلێ هاتیە دیارکرن سەبارەت دامەزراندنا یوسف بەگی دەمێ ل ١٦ ی نیسانا ١٥٨٦ ێ سەییدخان ل ئامێدیێ هاتیە دامەزراندن و سەنجەقا زاخۆ مایە بێ میر ب دەربرینا عوسمانی (مەحلوول) بوو، لەورا یووسف بەگی ئەڤە ب دەلیڤە دیت و داخواز ژ دەولەتا عوسمانی کر ل زاخۆ بهێتە دامەزراندن و د ئەنجامدا ل نیسانا ١٥٨٧ ێ یووسف بەگ ل زاخۆ بەرامبەر ٣٠١٩٠٠ ئاقچەیان سالانە هاتە دامەزراندن، ژوان ٢٠٠ هزار ئاقچە بۆ سەییدخان میرێ پێش وەخت یێ و یا مای رادەستی گەنجینا ویلایەتا دیاربەکرێ بکەت وەك مولکێ سولتانی (دەمیر،٢٠١٩ ،١٥) ، ل سەردەمێ مێژوونقسیی کورد شەرەفخانێ بدلیسی د پەرتووکا خوەدا دناڤبەرا سالێن (١٥٩٦ -١٥٩٧) نڤێسیە تێدا دیارکریە: "هێشتا کەسەکێ ژ نەڤیێن ڤێ خێزانێ - سندی - ب ناڤێ یووسف بەگ د ژیانێ دا مایە و د

خزمەتێن حکومی دا کاردکەت ل دەف حاکمێن جزیرێ"، واتە هەتا دووماهیا سەدێ شازدێ میر یووسف بەگی حوکم دکر(بدلیسی،۲۰۰۷، ۱٦۹).

ل دووماهیا سەدێ شازدێ و دەستپێکا سەدێ هەڤدێ زاخۆ دبیتە گورەپانا ململانێ د ناڤبەرا ویلایەت و سەنجەقێن هەرێمی، بنەمالا بەهدینان هەمی پێکول کرن داکو ئەڤ سەنجەقە ب فەرمی بهێتە گەل میرگەها بەهدینان و کورێن ڤێ بنەمالێ بریڤەببەن و شیان چەندین میرێن خوە ل وێرێ دابمەزرینن بۆ نموونە پشتی مرنا سەییدخانی برایێ وی ئەبوسەعید ل سالا ۱٥۸٥ ێ حوکمێ زاخۆ وەردگریت، پاشان ل سالا ۱٥۸۷ ێ زاخۆ بۆ یووسف بەگی هاتە ئاراستەکرن، بەلێ سەییدخانی میرێ بەهدینان نامەیەك بۆ سولتانێ عوسمانی هنارت و دیارکر کو برایێ وی ئەبوسەعید کەسەکێ هێژایە و یووسف بەگ کەسەکێ نە ژ هەژی یە و شیان نینن لیوا زاخۆ بریڤەببەت و داخوزاکر دووبارە زاخۆ بۆ بنەمالا وان بهێتە ئاراستەکرن، بەلێ سولتانی ئەڤ داخوازیە رەدکر و ل سالا ۱٥۸۹ ێ بۆ حاجی محەمەد کورێ میرێ جزیرێ عەزیز بەگی هاتە ئاراستەکرن بەلێ پشتی دووبارە سەییدخانی داخوازکری برایێ وی زاخۆ بریڤەببەت ، ل سالا ۱٥۹۰ ێ سولتان ی داخوازا وی پەسەند کر ب مەرجەکێ کو برایێ وی سەعید بەگ داهاتێ زاخۆ خرڤەبکەت و دانیتە گەنجینەیا دەولەتێ، ب ڤی ئاوایی میرێن بەهدینان هندەك جاران حوکم دکر بەلێ خەلکێ زاخۆ باج نەددان و ژلایەکێ دیڤە میرێ جزیری زۆر جاران پێکول کر حوکمێ زاخۆ بدەستڤە بینن و هێرشی زاخۆ دکرن ئەڤە بوویە ئەگەر بەردەوام میرێن زاخۆ بهێنە گوهورین، دناڤبەرا سالێن (۱٦۱۰ -۱٦۱٥) نێزیکی ۱۰ میرێن زاخۆ هاتنە گوهورین، ل گورەی قانوونا دەولەتێ فەربوو زاخۆ وەك سەنجەقەکا (یورتولق و ئوجاقلق Yurtluk-Ocaklık) ب پشتاوپشت ژلایێ میرێن بەهدینان ڤە بهێتە بریڤەبرن بەلێ ل دووماهیێ دەولەتێ وەك سەنجەقەکا کلاسیك سەرەدەری ل گەل کر و میرێن دەڤەرێن دی یێن دەولەتا عوسمانی حوکم لێ دکر (رمضان،۲۰۲۳، ۲۳۳)

هەتا سەدێ هەڤدێ عەشیرەتا سندی رۆلەکێ گرنگ ل زاخۆ هەبوو ل سەدێ هەڤدێ گەرۆکڤانێ عوسمانی ئەولیا چەلەبی د پەرتووکا خوە سیاحەتنامە دا ئاماژە ب عەشیرەتا سندی دایە وەك ئێك ژ عەشیرەتێن ئاکنجی ل زاخۆ و ناڤێ رووبارێ سندیان و چیایێن سندیان ئینایە و ل دویف دیارکرنا ئەولیا چەلەبی هەتا وی دەمی ئانکو سەدێ هەڤدێ زاخۆ ب ویلایەتا سندیان دهاتە نیاسین (çelebi,2010,61)، هەروەسا دیارکریە سندی میر عەشیرەتن بەلێ خودان عەلەم نینن و هندەك گوندێن مەزن هەنە کو تێدا خان، حەمام، بازارێن مەزن و هزاران خانی هەنە (گولی، ۲۰۱۷، ٤٤٤) دیسان د ڤی ماوەییدا

بەحس ل ئاغا و مەزنێن سنديان هاتينەكرن ئێك ژ سەركردێن عەشيرەتا سندى ب ناڤێ بابك ئاغا سندى بوو، دەمێ ناكوكى دناڤبەرا سەعيدخان بەگێ دوويێ و برايێ وى بەهرام بەگى كورێن يووسف خان ى دا پەيدابووى بابك ئاغا سندى تێكچوونا كاودانێن سەردەمێ وى بۆ خوە ب دەليڤە ديتبوو و شورەش ل سەر ميرێ بەهدينان سەعيد خان بەگێ دوويێ (١٦٨٢-١٦٩٩ز) راگەهاندبوو (رؤوف،٢٠١١، ٦٢)، عەشيرەتا سندى خودان كەسايەتيێن گرنگ بوو د پاراستنا ميرگەهێ دا و ڤان كەسان شيان رۆلەكى گرنگ د برێڤەبرنا ميرگەها بەهديناندا ببينن، ژ بەرچاڤترين وان كەسان عيسێ دەلێ بوو ژ گوندێ (چەمكێ دەلا) ژ ئوجاخا سوفى سەر ب عەشيرەتا سنديە، عيسێ دەلێ ل سەردەمێ مير بەهرام پاشايێ مەزن وەزيرێ ميرگەها بەهدينان بوو و ل سالا (١٧٦٨ز) مريە (عبدالرحمن، ٢٠٠٦، ٣٦٢).

تەوەرێ چارێ: رۆلێ عەشيرەتا سندى ل سەدێ نوزدێ هەتا جەنگێ جيهانى يێ ئێكێ

ل دەستپێكا سەدێ نوزدێ ميرگەها بەهدينان د كاودانێن خراب دەربازدبوو و ميرگەه بەرەڤ لاوازبوونێ دچوو ژبەر ناكوكيێن دناڤبەرا ئەندامێن بنەمالا حوكمدار يا ميرگەها بەهدينان و پەنابرنا هندەك ژ وان بۆ هێزا عەشيرەتێ ژبۆ رزگاربوون ژ ركابەريێ لەورا عەشيرەتان زێدەتر مايتێكرن د كاروبارێن ميرگەهێدا دكرن (رؤوف،٢٠١١، ١٩٢)، كێشەيێن ناڤخويى و ململانێى يا دناڤبەرا بنەمالا حوكمداردا ميرگەها بەهدينان تووشى لاوازيێ كربوو و ئەڤە بوويە ئەگەر ميرێ ميرگەها سوران مير محەمەد (ميرێ گەورە) (١٨١٣- ١٨٣٦) ميرگەها بەهدينان ل سالا ١٨٣٢ ێ داگيركر و ئيسماعيل پاشا ميرێ ميرگەها بەهدينان لادا (هاكان،٢٠١٢، ٨٣)، ميرێ سوران پشتى كونترول ل سەر ئاكرێ و ئامێديێ كرى هەروەسا زاخۆ ژى كونترول كر و سەليم بەگ رەواندوزى ل زاخۆ دامەزراند و هێزێن وى ل دەڤەرەكێ بوون ل زاخۆ دهێتە ناڤكرن ب ناڤێ (وارێ سورا) ل دەڤەرا سنديان (زاخويي،٢٠٠٩، ٥٥)،

د ڤان كاودانان دا رۆلى ئاغا و مەزنێن عەشيرەتان بەرچاڤتر بوو و هەمبەر هەوەيا ميرێ ميرگەها سوران هەلويستێ خوە دياردكرن، سەبارەت هەلويستێ مەزن و ئاغايێن بەهدينان ل سالا ١٨٣٣ سەروك عەشيرەتێن كوردى ئاغا و مەزن و مير بەگ و زانايێن دەڤەرا بەهدينان نامەيەك دژى ميرێ سوران مير محەمەدى نڤيسين و بۆ واليێ سيواسێ رەشيد پاشاى هنارتن، د نامەيێدا دياركربوون كو مير محەمەدى ب زۆرى ميرگەها بەهدينان ژدەست وان ئينايە دەر و وى ئەڤ چەندە نە ب ئەمرى دەولەتێ ئەنجام دايە و هەروەسا بەحسێ زولما مير محەمەدى لسەر موسلمانان كريە و داخوازكرينە پرسيارا حالى وان بكەن و دياردكەن كو ميرێ هەكارى و بوتان و خان مەحموود ژى ژ

ڤی بارودوخی ئاگەهدار کرینە داخواز ژێ کرینە پشـــتی دەرێخســـتنا میر محەمەدێ (رەواندوزی) ژ میرگەها بەهدینان جارەکا دی ئیسـماعیل پاشا ببیت میرێ بەهدینان و چەند سـەربازان بۆ لایێ ئیسـماعیل پاشـای بهنێریت و ل دووماهیا داخوازیێ ناڤ و مورا خوە ل بەرپەرێ دانایـنە، ئێك ژ ئاغاییێن هەلویستێ خوە دیارکری حامد ئاغا سندی بوو ل نیڤا ئێکێ ژ سـەدێ نوزدێ ئێك ژ ئاغاییێن سـندیان بوو، حامد ئاغا سـندی پشـکداری د وێ نەرازیبوون و سـکالایێ دا کربوو و دیروکا (١٢٥٠ ل سـەر مورا وی یە) (گولي، الجوادي،٢٠١٩، ١١٦)، بەرامبەر گلەیی و گازندە و داخوازیا مەزنێن میرگەها بەهدینان والیێ سیواسێ رەشید پاشا دیاردکەت کو ئەڤ ستەما میر محەمەدی بەروڤاژی داخوازا سـولتانێ عوسـمانی یە و لەورا دێ ب هەمی شـێوەیان هاریکاریا وان کەت و هەروەسـا ژبەرکو میرگەها ئامێدیێ سـەر ب ویلایەتا بەغداڤە بوو لەورا نامەیەکێ بۆ والیێ بەغدا دهنێریت و ژ ڤی بارودوخی ئاگەهدار دکەت و داخوازێ ژێ دکەت وەك پێدڤی دویڤچوونا میری سوران بکەت (هاکان،٢٠١٢، ٨٥)

پێدڤیە بهێتە گوتن هەلویسـتێ عەشـیرەتێن زاخۆ ب گشـتی و سـندیان ب تایبەتی نەك ژبەر وەفاداریا وان بۆ میرێن بەهدینان بوو بەلکو دژی داگیرکاریا میرگەها سوران بوون، بەلگە ل سەر ڤێ چەندێ ناکوکیێن دناڤبەرا عەشیرەتا سندی و میرێ بەهدینان ئیسـماعیل پاشـای بەردەوام بوون و ب دووماهیك نەهاتبوون، دەمێ ئیسـماعیل پاشـای دەسـت ب بزاڤا خوە کری برایێ وی سـەلیم بەگ ل ئەیلولا ١٨٣٨ ێ هێرش کرە سـەر زاخۆ و حەلیم ئاغایێ دوسـکی کو هەڤپەیمانێ ئیسماعیل پاشای بوو دەسـتێ خوە دانا سـەر حاصـلێن دوازدە گوندێن بەلکییێن سـندیان ئەڤە بویە ئەگەرێ هندێ سندیان گلە و گازندەیێن خوە گەهاندنە والیێن بەغدا و مووسلێ و د ئەنجامدا والیێ مووسـل ێ سـەرلەشـکەرەك شـاندنە سـەر سـەلیم بەگ و حەلیم ئاغایێ دوسـکی (رمضان،٢٠٢٣، ٢٣٧)

سەبارەت دووماهیا سەردەمێ دەستهەلاتا میرگەها بەهدینان و میرێ بەهدینان ل سـەر عەشـیرەتا سـندی ئەوژی دەمێ هێرشا عوسـمانیان ب سـەرکردایەتیا محەمەد ئینجە بەیرەقدار بۆ سـەر میرگەها بەهدینان دەسـتپێکری، دەسـتپێکێ عەشـیرەتێن زاخۆ نەچوونە ل گەل ئیسـماعیل پاشـای، ئەڤ رویدانە د چەندین نامەیێن دناڤبەرا میرێ ئامێدیێ (ئیسـماعیل پاشـایێ دوویێ) و والیێ مووسـل بەیرەقدار دا دیاردبیت و د ڤان نامەیان دا بەحسێ سندیان هاتیەکرن، د نامەیەکا ل ٢٧ ی ئادارا ١٨٤٢ والیێ مووسل بۆ (باب العالی) هنارتبوو و تێدا دیارکربوو کو بەدرخان بەگی میرێ بوتان داخواز ژ میرێ بەهدینان ئیسماعیل پاشایێ دوویێ کریە بچیتە دەف وی و ئیسماعیل پاشای ڤیایە کەلا

زاخۆ وەرگریت و بەدرخان بەگی کەلوپەلێت سەربازی بێت داینە ئیسماعیل پاشای و د ناڤەرۆکا نامەیێدا هاتیە ئیسماعیل پاشا ب سەربازێ خوەڤە بەرەف سندیان ڤە چوویە و هێرشەك ئەنجام دایە، بەلێ د وی دەمیدا عوسمانیان سوپایەکێ مەزن ب چەکەکێ گرانڤە هنارتیە و ئیسماعیل پاشای نەشیایە بەرهنگاریا وی لەشکەری بکەت لەورا بەرێخوە دایە ناڤ عەشیرەتا تیاریا (فەلەیێن تیاری) و د ئەنجامدا نەشیایە ڤێ چەندێ ئەنجام بدەت، بەلێ پشتی ڤێ نامەیێ ب هەشت رۆژان ئانکو ل ١٨٤٢/٤/٤ بەحسێ وێ چەندێ هاتیەکرن کو ئیسماعیل پاشا چوویە زاخۆ و گەلەك کریار ل زاخۆ کرینە د بەرامبەر دا لەشکەرێ سندیان بەرامبەر ئیسماعیل پاشای راوەستیاینە و د ئەنجامدا ئیسماعیل پاشای نەشیایە ئەوا ڤیای بکەت (رێکانی، ٢٠١٩، ٣٥٥)

پشتی ڤێ چەندێ ل ئادارا ١٨٤٢ ێ پشتی ئیسماعیل پاشا چەند کەلهەیێن بەهدینان دستینیت نامەیەکێ بۆ عەبدی ئاغا سندی و شێخ یووسفێ زاخۆیی و هەمی رویسپیێن زاخۆ دهنێریت و دبێژیت: "عەزیزێن من عەبدی ئاغا سندی و شێخ یووسف مەستی و هەمی رویسپیێن زاخۆ دڤێت هوین بزانن ل رۆژا پێنج شەمبی ل دەمێ سپێدێ ئەز دێ ل گەل لەشکەرەکێ گران ژ هەکاری و تیاری و بەهدینان دێ بەرێ خوە دەمە زاخۆ، پێدڤیە ڤێجارێ هوین خزمەتەکا وەسا بکەن کو خێرا دین و دونیایا هەوە تێدابیت و بزانن ئەگەر هوین ڤێجارێ خزمەتێ نەکەن دێ گونەها هەوە و زاروکێن هەوە د ستوویی هەوەدابیت و ئەگەر هوین خزمەتێ بکەن دێ بەختێ من بۆ هەوە بیت ئەز بێ خواتریا هەوە ناکەم و دێ کارێ هەوە ب دلێ هەوە بیت ئەگەر هەوە وەنەکر گلەیێ ژ من نەکەن و دڤێت هوین بەرسڤەکێ ل گەل عومەر ئاغایێ خولامێ من نوکە ل وێرێ یە بۆ من بهنێرن" (رمضان،٢٠٢٣، ٢٣٧) و دیاردبیت کو پێشوەخت د بەرهنگاریا ئێکێ یا ئیسماعیل پاشای دا هوزێن زاخۆ پشکداری نەکریە لەورا دیاردکەت کو ئەگەر ڤێ جارێ ژی پشکداریێ نەکەن دێ تولا خوە ڤەکەت، پشتی ڤێ نامەیێ هوزێن ناڤبری خوە بێ دەنگکرن و نەچوونە دگەل ئیسماعیل پاشای، لەورا پشتی دووهەیڤان دووبارە ئیسماعیل پاشا ل ١٦ گولانا ١٨٤٢ ێ نامەیا دوویێ دهنێریت و دبێژیت: "خوشتڤیێن من عەبدی ئاغا و شێخ یووسف، بزانن من کەلها داوودیێ ستاندیە و ویلایەتا مووسلێ هەتا دەرگەهێ پرێ من تالانکریە و سوتییە، ئەڤجا گەلی خوشتڤیان هەوە چ عەقل هەیە؟ بۆچی ئەز هندە خزمەتێ دکەم هوین نالڤن و خەباتا خوە دیارناکەن بۆچی هوین هزردکەن کو دێ دەستێ رۆمییان گەهیتە هەوە ؟ ڤێجا گەلی عەزیزان بزانن هەر کەسێ ئەڤرو خزمەتێ بکەت ئەو کەس دێ بیتە خوشتڤیێ من ، نوکە من خولامێ خوە محەمەد ئاغا دگەل چەند خولامێن دی هنارتینە ناڤ

سنديان، ئەگەر هەوە بڤێت غیرەت و نامووسێ بکێشن فەرە هوین بەرسڤەکێ بدەن داکو هاریکاریا هەوە بکەم، عەزیزان من نەڤێت زەرەرا مللەتێ خوە بکەن، چونکی وان گەلەك زەحمەت و رەنج ژ رۆمییان دیتینە، ئەگەر هوین خزمەتێ نەکەن بزانن خێر و گونەهـ د ستوویێ هەوەدایە" ، پشتی ڤان هەرەشەیان سندی چوونە لگەل ئیسماعیل پاشای و ئەڤە پشتی دنامەیەکێ دا دیاردبیت کو ئیسماعیل پاشا دیاردکەت کو سندی و گولی لگەل وینە، بەلێ سلێڤانەیی مانە ل سەر هەلویستێ خوە یێ نەرێنی (رمضان،٢٠٢٣، ٢٣٨)

پشتی ڤێ چەندێ بەیرەقداری هێرش برە سەر ئامێدیێ و پشتی شەرەکی دناڤبەرا هەردوو لایاندا ئیسماعیل پاشای نەشیا بەرهنگاریێ بکەت و خوە ڤەکێشا بۆ ناڤ کەلهەیێ دا و ژلایێ بەیرەقداری ڤە هاتە دورپێچ کرن د کەلهەیێ ڤە و پشتی ماوەیەکێ ژ دورپێچ دانێ د ئەنجامدا نەچاربوو کەلهەیێ رادەست بکەت و ب ڤی رەنگی میرگەها بەهدینان ژناڤچوو، پشتی ڤان رویدانان و نەمانا میرێ میرگەهێ دەستهەلات کەفتە دەستێ ئاغا و بەگ و سەروکێن رێبازێن سوفی دا و هەر عەشیرەتەکێ سەروکەکێ برێڤەبر (زاخويي،٢٠٠٩، ٥٦) بڤی رەنگی دەستهەلاتا میرێ بەهدینان ل سەر عەشیرەتا سندی ب دووماهیك هات و هوسا دەستهەلات و هێزا ئاغایێن سندی ل دەڤەرێ زێدەبوو و ئەڤ چەندە بوویە ئەگەر رۆلێ ئاغای زێدەتر دیاربیت ئەڤەژی دزڤریت بۆ نەمانا رێکخستن و رێڤەبریا میرگەهێ ل سەر عەشیرەتان.

پشتی ژناڤچوونا میرگەهێن کوردی د ژێدەر و پەرتووکێن رۆژهەلاتناسان دا بەحسێ رۆلێ ئاغا و مەزنێن کوردان هاتیەکرن و هێزا عەشیرەتا سندی د پەرتووکێن گەروك و رۆژهەلاتناساندا دیاردبیت وڤان رۆژهەلاتناسان نارودوخی جڤاکی یێ عەشیرەتان و رۆلی وان د جڤاکیدا دیارکرینە و ب ڤی شێوەیی چەندین زانیاری ل دور عەشیرەتا سندی و ئاغایێن وان دیاردبن. ل سەدێ نوزدێ دوو رۆژهەلاتناسێن ئەلمانی ب ناڤێ (ئالبێرت سوسن Albert Socin) (١٨٤٤-١٨٩٩ز) و (ئوویگن پریم) (١٨٤٣-١٩١٣ز) هاتبوون رۆژهەلاتی و کوردستانێ و د گەشتا خوەدا زانیاری ل دور ناڕودوخێ کوردستانێ دیارکربوون، ل تیرمەها سالا ١٨٧٠ ێ هاتبوون دهۆك و زاخۆ و بەحسێ عەشیرەتا سندیان دکەت و دبێژیت: "پشتی گەهشتمە زاخۆ شەرەك سڤك رویدا و ئەو شەرە بڤی شێوەیی بوو، والیێ عوسمانی (محەمەد عەساف) داخواز ژ عەشیرەتا سندیان کربوو باجا چەند سالەکان ل سەرئێك بدەن، بەلێ عەشیرەتا سندیان نەرازیبوونا خوە دیارکرن و کەسەك ب ناڤێ مەلا سادق سندی رابوو و چوویە سەر جهەکێ بلند و و گوت: حکومەتێ ماف نینە باجێ ژ خەلکێ وەرگریت و مافێ سەربازیکرنا خەلکێ نینە هەروەسا مەلا سادق

سندی نامەیەك پر ژ گلە و گازندەیان بۆ سولتانێ عوسمانی (سولتان عەبدولعەزیز) (١٨٦١- ١٨٧٦) هنارت، بەلێ پشتی شکەستنا هێزێن عوسمانی لسەردەستێ مەلا سادق سندی دەولەتا عوسمانی فەرمان دا ب گرتنا مەلا سادقی، د ئەنجامدا هاتە گرتن و دەستێن وی گرێدان و گەلەك سەرباز ل زاخۆ ئاکنجی کرن"(گولي، الجوادي،٢٠١٩، ١٩٠).

هەروەسا د گەشتا (ئالبێرت سوسن) و (ئوویگن پریم) ی دا زانیاری ل سەر ئاغایەکێ سندی ب ناڤێ یەعقووب ئاغا سندی (یاقووب ئاغا) هاتینە دیارکرن، ناڤێ وی (یەعقووب ئاغا کورێ جانگیر ئاغا کورێ کەلەش ئاغا کورێ ئیبراهیم ئاغا کورێ مووسا ئاغا گارسی) یە، هەروەسا هەردوو رۆژهەلاتناسان گەلەك ژ سترانێن مللی یێن کوردی کومکرینە و گەلەك ستران ژ زاردەڤێ خەلکێ دەڤەرێ نڤێسی بوون، د ئێك ژ وان سترانان دا یا ب ناڤێ (ئێزدین شێر) کو پسمامێ میر بەدرخان بەگی (١٨٢١- ١٨٤٧) میرێ میرگەها بوتان بوو، ل گەل ڤێ ستیرانێ ناڤێ یەعقوب ئاغا سندی ژی هاتیە، هەروەسا یەعقووب ئاغای بنگەهێ ئاکنجیبوونێ ژ گوندێ کەلوکێ بۆ گوندێ مارسیس ل گەلیێ پسئاغا ڤەگوهاستبوو (رێکانی، ٢٠١٩، ٣٧١)

هەروەسا ل سەدێ نوزدێ رۆلێ ئاغایێ عەشیرەتا سندی بەرچاڤ دبیت و د ناڤ پەرتووکێن رۆژهەلاتناس و بەلگەنامەیێن عوسمانیدا دیاردبیت، ب ناڤێ عەبدی ئاغایێ ئێکێ کورێ یەعقووب ئاغا کورێ جانگیر ئاغا کورێ کەلەش ئاغا کورێ ئیبراهیم ئاغا کورێ مووسا ئاغا گارسی ژ ئوجاخا پسئاغا، عەبدی ئاغا خودان کەسایەتەکا گرنگ بوو و هەژموون هەبوو ل دەڤەرێ لەورا بەری ژناڤچوونا میرگەها بەهدینان ل دەمێ ئیسماعیل پاشای دەست ب بزاڤا خوە کری ل سالا ١٨٤٢ ێ داخوازا هاریکاریێ ژ عەبدی ئاغای کربوو و د ئەنجامدا عەشیرەتا سندی چووبوون ل گەل ئیسماعیل پاشای، پشتی ل سالا ١٨٧٣ ێ برایێ وی سێڤدین ئاغا هاتیە کوشتن سەروکاتیا عەشیرەتا سندی وەرگرتبوو، عەبدی ئاغا جهێ گرنگیا دەولەتا عوسمانی بوو لەورا پوست دابوون عەبدی ئاغای، دەولەتا عوسمانی ئەرکێ بیشکار-رێڤەبەریا کاروبارێن دارایی یا باجێن عەشیرەتێن کوچەر یێن سەر ب ویلایەتا وان و دیاربەکر ڤە دابوو عەبدی ئاغای، ئەڤە ژ پوستێن مەزن یێن ویلایەتێ بوو(السندي،٢٠٠٥، ٧٣)، دەربارەی کەسایەتیا عەبدی ئاغای رۆژهەلاتناس (دبليو.اي.ويگرام W.A. Wigram) و (ادگارتي.اي.ويگرام Edgar.T.A.Wigram) کو دناڤبەرا سالێن (١٨٩٧- ١٨٩٨) گەشتەك بۆ دەڤەێ ئەنجام دابوون و د پەرتووکا خوەدا ب ناڤێ (مهد البشرية) بەحس دکەت کو عەبدی ئاغا کەسایەتیەکا مەزنە ل دەڤەرێ و دەمێ رێکنەفتنەك ل گەل حکومەتێ هەبیت ئەڤە دبیتە ئەگەر شەرەکێ

دروســـت پەیدابیت و حکومەت چەند پێکولا بکەت نەشـــێت وەیا وی بشـــکێنیت و ئاماژە ب وێ چەندێ ددەن کو عەبدی ئاغا خودان کەلهەیەکە چ ســـەربازێن حکومەتێ نەدشـــیان بگەهنێ، خودان دەڤەرەکا بەرفرەهـ بوو ل ســـەرێ چیایان و رازی نەدبوون کەسەکێ بیانی سەرەدانا وێ گوپیتکێ بکەن و چوونا دناڤ کەلهەییدا و گەهشتنا وێ یا ب زەحمەت بوو و ب توندی دهاتە پاراســتن، ژبەرکو ل وەرزێ زڤســتانێ چ مروڤ و گیانەوەران نەدشیان ل گوپیتکێ بژین لەورا ل گەل ئێکەم بەفرا ل پایزێ عەشیرەتا سندی دچوونە دەشتێ (ویگرام، ویگرام،٢٠١٠، ٢٥٩)

هەروەســا ژبەرکو عەبدی ئاغا کەســایەتیەك خودان هەژموون بوو ل دەڤەرێ، لەورا دەمێ کێشـە دناڤبەرا کونسـلێ بریتانی و خەلکی ئامێدیێ دا پەیدابووی پێکول کربوو ڤێ کێشـەیێ چارەسـەر بکەت، ژبەر هەڤالینیا دناڤبەرا عەبدی ئاغای و کونسلێ بریتانی دا ئەوژی ژبەرکو کچا وی ل نەخوشـــخانەیا بریتانی چارەســـەربوو لەورا دەمێ کونســـلێ بریتانی هەســـت ب نە ئارامیێ کر ســـەبارەت ئاخفتنێن خراب یێن خەلکێ ئامێدیێ، داخوازا هاریکاریێ ژ عەبدی ئاغای دکەت کو ڤێ چەندێ ب راوەســـتینیت، ل ســـەر ڤێ چەندێ عەبدی ئاغا هوشـــداریێ ددەتە خەلکی ئامێدیێ داکو ڤان کاران ب راوەستینن(ویگرام، ویگرام،٢٠١٠، ٢٧١)

هەروەسـا ئەفسـەرێ بریتانی مارك سـایکس (١٨٧٩-١٩١٩) دناڤبەرا سـالێن ١٨٩٩ هەتا ١٩٠٦ ێ چەند گەشت بۆ عیراقێ و کوردستانێ ئەنجام داینە د پەرتووکا خوەدا ب ناڤێ (دارالاسـلام DAR-UL-ISLAM) بەحس ل گوندێن سـندیان دکەت و دیاردکەت کو چیا و گوندێن ســـندیان وەك وێنەیەکێ جوان و ســـەرنج راکێش و هەروەســـا خەلکێ گوندی ب خەلکەکێ جوان دیاردکەت و ب تایبەت گوندێ مارسـیس گوندێ پسـئاخا یێ ســندیان ســایکس دیاردکەت کو ســەرەدانا گەلیێ پســئاخا گوندێ مارســیس ێ کربوو، ل وێرێ ئاغایێ سـندیان عەبدی ئاغا دیتبوو بەحسـێ کەسایەتیا وی دکەت وەك کەسـایەتیەکا باش و دەمێ چووی دەڤ عەبدی ئاغای بازرگانەکێ مووسـلی ل دەڤ بوو ب مەرەما بازرگانیا تووتن و هری و ئارمانجێن بازرگانی یێن دیتر هاتبوو دەڤ عەبدی ئاغـای و بـازرگـانی کوژمێ (٧٠٠) دراڤی ل گـەل خوە ئینـابوون، ئـەڤێ رێککـەڤتنا بازرگانی یا بازرگانێ مووســلێ ل گەل ئاغایێ ســندیان بۆ کارەکێ ب ڤی رەنگی ل دەڤ مارك ســایکســی یا ســەیر بوو (Sykes,1994 ,232)، هەروەســا مارك ســایکس د پەرتووکا خوە یا ب ناڤێ (القبائل الكردية في الامبراطورية العثمانية) دا بەحســـێ عەشیرەتێن کوردی دکەت و ئێك ژ وان عەشیرەتێن بەحس کری عەشیرەتا سندی بوویە،

دبێژیت:"سندی ب گشتی ژ ١٥٠٠ خێزانان پێك دهێت و عەشیرەتەكا تێكەلە ژ موسلمان و مەسیحیان و دوو لقێن جودا هەنە ئەوژی سلوب و گولی" (سایكس،٢٠٠٧، ٤٦)

كەسایەتی و هێزا عەبدی ئاغا سندی د بەلگەنامەیێن عوسمانیدا ئاماژە پێ هاتیەدان، بۆ نموونە د بەلگەنامەیەكا عوسمانیدا ل خزیرانا ١٨٨٥ز ێ هاتیە نڤێسین تێدا پێزانین ل دور گلە و گازندەیێن سەرۆكی ناحیا (سندی گولی) عەبدی ئاغای ژ هندەك بەرپرسێن كارگێری ل زاخۆ دیاكرینە، و عەبدی ئاغای د گازندەنامەیا خوەدا داخوازكریە كو ناحیا وی ژ قەزا زاخۆ بهێتە جوداكرن و ب قەزا (بیت الشباب) ڤە بهێتە گرێدان (DH.MKT. 1347. 59. 1)، ب ڤی رەنگی هەتا سالا ١٨٩٣ز ێ مابوو سەر ب قەزا (بیت الشباب) ڤە، ئەو ژی پشتی ل ١٦ی چریا دوویێ ١٨٩٢ ێ جڤاتا شوورایا دەولەتێ ب سەروكاتیا سەدرلئەعزەم (ئەحمەد جەوەدت پاشا) بریارەك دەرێخستبوو كو موورا سەدرلئەعزەم و جڤاتا وەزیران و ئەركانێن دەولەتێ ژی لسەربوو، تێدا هاتبوو دیاركرن كو ناحیا (سندی گولی) ژ قەزا (بیت الشباب) بهێتە ژێڤەكرن و ب قەزا زاخۆ ڤە بهێتە گرێدان یا كو سەر ب ویلایەتا مووسل ڤە (حسن،٢٠١٧، ١٠٧٦)، بڤی رەنگی مایە سەر ب قەزا بیت الشباب ڤە هەتا سالا ١٨٩٣ ێ، بەلێ پشتی هینگێ ئەڤە بوویە ئەگەرێ دلگرانیا رێڤەبەرێن عوسمانی لەورا داخوازیەك بۆ ئەنجومەنا كارگێری یا ویلایەتا مووسل هاتیە بلند كرن كو دووبارە ناحیا سندی ب قەزا زاخۆڤە بهێتە گرێدان و بەلگە لسەر ڤێ چەندێ وەزارەتا ناڤخوی ل ٦ ی چریا دوویێ ١٨٩١ ێ داخواز كریە ئەگەرێن دووبارە گرێدانا ناحیا ناڤبری ب قەزا زاخۆڤە بهێتە دیاركرن و داخوازا زانیاریان ل سەر پەیوەندیا دناڤبەرا ناحیا سندی گولی ل گەل زاخۆ بیت الشباب كربوو، پشتی ڤێ چەندێ ل ١٩ تیرمەهێ ١٨٩٢ ێ نامەیەك ژ لایێ رێڤەبەرێ دامەزراوەیا ئەركان ب ناڤێ رزا پاشا هاتیە و پەسەندا دووبارە گرێدانا ناحیا سندی گولی ب قەزا زاخۆ ڤە كریە (گولي، الجوادي،٢٠١٩، ١٥٧)، و ل رۆژا ٢٥ ی شوباتا ١٨٩٣ ێ فەرمانا سولتانی سەبارەت برینا پەیوەندیێ دناڤبەرا ناحیا زاخۆ (سندی گولی) و (بیت الشباب) و گرێدانا وێ ب قەزا زاخۆ ڤە دەركەفت (رێكانی، ٢٠١٩، ٣٧٣)

هەروەسا د سالنامەیا ویلایەتا مووسل دا ل سالا ١٨٩٤ ێ دیاردكەت ناحیا سندی گولی ژ ٥٥ گوندان پێك دهێت و رێڤەبەرێ فەخری یێ ناحیا سندی عەبدی ئاغایە و وەك سەروكێ ناحیا ناڤبری هاتیە وەسفكرن (گولي، الجوادي،٢٠١٩، ١٥٧)، ل تیرمەها سالا ١٩٠٣ ێ عەبدی ئاغای (التلطیف و النیشان) وەرگرتیە (DH.MKT,D.no.881,G.no.27.)، هەروەسا لسالا ١٩١٥ ێ دەمێ ناحیا سندی گولی هاتیە رێكخستن ژ ٥٥ گوندان پێكدهات و مەركەزێ وێ مارسیس بوو، د راپورتا وەكیلێ والیێ مووسل دا ل ١٣ ئادارا

١٩١٥ ێ بۆ وەزارەتا ناڤخوی ل دور دووبارە رێکخستنا ناحیا سندی گولی و سلێڤانی، تێدا هاتیە پێشنیارکرن کو مارسیس ببیتە مەرکەزێ ناحیێ و ل نیسانا ١٩١٥ ێ پەسەندا ڤێ پێشنیارێ دەرکەفتیە و هەتا سالا ١٩١٨ ێ بڤی رەنگی بوو(گولي، الجوادي،٢٠١٩، ١٥٧)، عەبدی ئاغا ل نیسانا سالا ١٩١٨ ێ ل گوندێ دارهوزان چوو بەر دلوڤانیا خودێ و کورێن وی ب ناڤێن (ئسماعیل ئاغا، جەمیل ئاغا، صالح ئاغا و ئیبراهیم ئاغا) بوون (رێکانی، ٢٠١٩، ٣٧٣) .

هەروەسا د بیاڤێ کێشەیا نەتەوەییدا مەزنێن عەشیرەتا سندی هەلویست هەبووینە، حاجی عبدالله ناسیار ب حاجی بەدری سندی (١٩٧٠-١٩٤٥) ژ ئوجاخا شیف ئەرمنی[٢]، حاجی بەدری کەسەکێ نێزیکی شێخ عەبدولسەلام بارزانی بوو، پشتی سەرهلدانا بارزان ب سەروکاتیا شێخ عەبدولسەلام بارزانی دژی دەولەتا عوسمانی ل سالا ١٩٠٨ ێ، شێخ عەبولسەلام بارزانی دچیتە دەڤەرا سپینداروکێ و دوو شەڤان مایە ل دەف حاجی بەدری سندی(پی رەش،١٩٨٠، ١٠٧)، ئەڤ چەندە د ژێدەران دا ب دوو شێوە و سەردەمێن جودا هاتیە دیارکرن، نڤیسەر خالد محەمەد شەریف سندی (دبیتە نەڤیێ حاجی بەدری) د پەرتووکا خوەدا دیاردکەت کو ل سالا ١٩١١ ێ شێخ عەبدولسەلام بارزانی هاتیە دەڤەرا دەرگەلێ ل پارێزگەها دهوکێ بۆ کومکرنا ئیمزاییێن سەروک عەشیرەتان بۆ ئاراستەکرنا دەولەتا عوسمانی سەبارەت دانا مافێن نەتەوەی یین مللەتێ کورد (السندي،٢٠٠٥، ٧٣) هەژی ئاماژە پێدانێ یە د ڤێ یاداشتنامێ دا داخوازا مافێن نەتەوەی یێن کوردان کربوو وەك زمانێ کوردی زمانێ فەرمی بیت ل قەزاییێن کوردی و چەند مافێن دیترو ل سالا ١٩١١ ێ ئاراستەی دەولەتا عوسمانی کربوو(نێروەیی،٢٠١٨، ٢٠٦) ژلایەکێ دیڤە نڤیسەر پی رەش د پەرتووکا خوەدا دیاردکەت کو پشتی سەرهلدانا شێخ عەبدولسەلام بارزانی ل سالا ١٩٠٨ ێ دەمێ حکومەتا هەولدای بگریت بارزانی بەرەف هندەك دەڤەران چوو وەك گەروك دا کو حکومەت نەگریت و دڤی ماوەییدا دچیتە گوندێ سپینداروکێ و بۆ ماوەیێ دوو شەڤان مایە ل مالا حاجی بەدری سندی (پی رەش،١٩٨٠، ١٠٧)، ل ڤێرێ دشیان دایە بهێتە دیارکرن کو شێخ عەبدولسەلام بارزانی چوویە مالا حاجی بەدری سندی، بەلێ خالا جودا دناڤبەرا هەردوو ژێدەرێن ناڤبری دا ئەگەر و مێژوویا چوونا شێخ عەبدولسەلام بارزانی یە، بەلێ ژبەرکو نڤیسەر خالد محەمەد شەریف دبیتە نەڤیێ حاجی بەدری و هەروەسا ژبەرکو زانیارییێن ل دور سەرەدانا شێخ عەبدولسەلام بارزانی دیاردکەن کو ل سالا ١٩١١ ێ ب مەرەما کومکرنا ئیمزایان چوو بوو لەورا دیاردبیت کو ل سالا ١٩١١ ێ چوویە گوندێ سپینداروکێ.

دووماهیك:

عەشـــیرەتا ســـندیان ل ســـەردەمێ دەولەتا عوســـمانی ژلایێ كارگێری ڤە، ناڤێ سندیان ل گەل عەشیرەتێن دەوروبەر وەك سلێڤانی و گولی هاتیە و هندەك جاران ژی ب تنێ ناڤێ ســندیان ل ســە رســەنجەقا زاخۆ هاتیە دانان و ب ناڤێ وەلاتێ ســندیان هاتیە دیاكرن، پێكڤەگرێدانا ڤێ ســـەنجەقێ ژ ســـەردەمەكێ بۆ ســـەردەمەكێ دی دهێتە گوهورین بۆ نموونە سەنجەقا سندی سلێمانی سەر ب ویلایەتا شەهرەزوورێ ڤە بوو بەلێ پشـــتی دامەزراندنا ویلایەتا بەغدا و پاشـــان ویلایەتا مووســـل ب ڤان ویلایەتان ڤە هاتە گرێدان، ســـندیان مایتێكرن د كاروبارێن كارگێری یێن ســـەنجەقا زاخۆ (ســـندی-ســـلێڤانی) داكرینە؛ چونكی خەلكێ ســـەنجەقا ســـندی رازی نەدبوون ملكەچیا كەسەكێ بیانی بكەن ژبەركو دەستپێكێ میرگەهەكا سەربەخو بوو و ژلایێ میرێن وێ بخوەڤە دهاتە ب رێڤەبرن.

هەروەســا دەمێ میر بەهرام بەگ (كورێ میر ســولتان حسێنی میرێ ئامێدیێ) لســەر ســەنجەقا ســندی ســلێڤانی دهێتە دامەزراندن عەشــیرەتا ســندی دژی ڤێ بریارێ نەرازیبوونا خوە دیاردكەن و د بەلگەنامەیێن عوســـمانیدا چەندین نامە و فەرمان ل دور ڤێ ســەرهلدانا عەشــیرەتا ســندی هەبووینە و تێدا بارودوخ و ئەگەرێ ڤێ دژایەتیێ هاتیە دیاركرن ودیاردبیت كو هژمارا ســـەربازێن ڤێ عەشـــیرەتێ گەلەك بوویە و دەولەتا عوسمانی گرنگی ب ڤێ رویدانێ دایە .

ئێك ژ سـیمایێن گرنگ یێن عەشـیرەتا سـندی لسـەردەمێ عوسـمانی ئەوبوویە دناڤ ڤێ عەشـــیرەتێدا گەلەك مروڤێن زانا و میر و ئاغایێن بهێز هەبوون ب تایبەتی میرێن ســـندی ئەوێن حوكم ل ســـەنجەقا زاخۆ كرین وەك میر حەســـەن بەگ و میر یووســـف بەگ هەروەســـا پشـــتی ژناڤچوونا میرگەهێن كوردی و نەمانا دەســـتهەلاتا میرگەهێ رۆلێ كەسایەتیێن عەشیرەتێ ب هێز بوویە، لەورا د ڤی ماوەییدا د پەرتووكێن رۆژهەلاتناس و بەلگەنامەیان دا ئاماژە ب رۆلێ كەسایەتیێن گرنگ یێن دەڤەرێ داینە، تایبەت زۆر جاران بەحس ل كەســـایەتی و هەژموونا عەبدی ئاغا ســـندی هاتیەكرن دیاردبیت كاریگەری لسەر خەلكێ دەڤەرێ هەبوو، هەروەسا عەبدی ئاغای داخوازنامە ب شـێوەیەكێ سـەربەخو ژ میرگەها بەهدینان بۆ سـولتانێ عوسـمانی هنارتیە دەربارەی گلەوگازندەیێن رێڤەبەرێن زاخۆ(ســندی - ســلێڤانی) و ژێڤەكرنا وێ ژ قەزا ناڤبری و پێكڤەگرێدانا وێ ب بیت الشـباب ڤە، ئەڤ چەندە هێزا عەبدی ئاغای دیاردكەت دەمێ دهێتە دیتن پشـتی ڤێ داخوزایێ دەولەتا عوسـمانی داخوازیا وی بجه دئینن و سـەنجەقا

ســندی ســلێڤانی ب قەزا بیت الشــباب ڤە دهێتە گرێدان، ئەڤ چەندە رۆلێ ســندیان د کارگێرییێ دا دیارکەت، ئەڤە بەلگەیە ل ســەر وێ چەندێ عەشــیرەتا ســندی ئێك ژ بهێزترین و کاریگەرترین عەشــیرەتا کوردی بوو د میرگەها بەهدینانداا، هەروەســـا دیاردبیت عەشیرەتا سندی هەر ژ سەردەمێ ئیسلامی هەتا سەردەمێ نوی ڤێ عەشیرەتێ خاسـیەتەکا تایبەت ب خوەڤە هەبوویە و بوویە عەشـیرەتەکا سـەرەکی یا دەڤەرێ ژبەر رۆلێ وێ یێ سیاسی و سەربازی.

لیستا ژێدەران

ئێك : بەلگەنامەیێن ئەرشیڤی عوسمانی

1. BOA DH.MKT .D (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi Defterleri),no.881,G.no.27.
2. BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi),DFE.RZ. d (Timar zeamet Ruznamçe Defterleri) 98, 16-17
3. BOA DH.MKT. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi),01347. 59. 1
4. BOA, DVNSMHM.d (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divan-I Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri), 197,H-20-3-982
5. BOA, DVNSMHM.d (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divan-I Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri),647,H-07-6-982

دوو: پەرتووك

أ.ب زمانێ کوردی

١. بدلیسی، شەرەفخان، ٢٠٠٧، شەرەفنامەیا شەرەفخانێ بدلیسی تەرجەما مەلا مەحموودێ بازیدی ١٧٩٧-١٨٦٧، تویژاندن : سەعید دێرەشی، دهوك.

٢. رێکانی، هێرش کەمال، ٢٠١٩،عەشیرەتێن بەهدینان ١٥١٤-١٩١٩، دهوك.

٣. رمضان، بهزاد محمد طاهر،٢٠٢٣، میرگەها بەهدینان د هەڤرکیێن ناڤخوییدا ١٥١٥-١٨٤٢، نامەیا ماستەرێ، پشکا مێژوو، کولیژا زانستێن مرۆڤایەتی زانکویا زاخۆ، زاخۆ.

٤. نێروەیی، د.عەلیێ تەتەر بەگێ، ٢٠١٨، مێژوویا میرێن ئێزدینان ل دەڤەرا نێروە، دهوك.

٥. هاکان،سینان، ٢٠١٢، کورد و بەرخودانەکانی لە بەلگەنامەکنی ئەرشیڤی عوسمانیدا، و: بەکر شوانی، هەولێر .

٦. گولی، د.نزار ئەیووب، ٢٠١٧، ســەرپەرشـــت: موســەدەق توڤی، ئینســـكلوپیدیا پارێزگەها دهوكێ بەرگێ دوویێ، دهوك.

ب. ب زمانێ عەرەبی

١. البدليسى، شرف خان،٢٠٠٦ ، شرفنامه في تاريخ الدول و الامارات الكوردية، ترجمة: محمد على عونى، ط٢،ج١، دمشق.
٢. پى رەش، ١٩٨٠، بارزان و الحركة الوعي القومي الكردي١٨٢٦-١٩١٤ ، د.م.
٣. توفيق، د. زرار صـــديق،٢٠٠٧ ، القبائل و الزعامات القبليه الكرديه فى العصـــر الوســيط ، اربيل.
٤. توفيق، د. زرار صديق، ٢٠٠٩، كردستان في العهد الجلائري(١٣٣٧- ١٤١١م)، دهوك
٥.الدوسكي، كاميران عبدالصمد أحمد ،٢٠٠٧، بهدينان في أواخر العهد العثماني، اربيل
٦. رؤوف، د.عماد عبدالسلام،٢٠١١ ، المعجم التاريخى لإماره بهدينان، اربيل
٧. زاخويى، سعيد الحاج صديق،٢٠٠٩ ، زاخو الماضى و الحاضر، دهوك
٨. سـايكس، مارك،٢٠٠٧ ، القبائل الكردية في الامبراطورية العثمانية، ترجمة: د. خليل علي مراد، دمشق
٩. السندى، خالد محمد شريف،٢٠٠٥ ، زاخو و اماره سنديان، بغداد
١٠. عبدالرحمن، بشير سعيد ،٢٠٠٦، بهدينان و عشائرها،دهوك
١١. العزاوي، عباس، ١٩٥٦، عشائر العراق، الجزء الرابع، بغداد.
١٢. فرنسيس، بشير يوسف،٢٠١٧، موسوعة المدن و المواقع في العراق، الجزئ الاول، لندن
١٣. گلي، الجوادي، د .نزار ايوب د. غســـــان وليد ،٢٠١٩، مقدمة فى تاريخ مدينة زاخو خلال العهد العثماني ١٥١٥-١٩١٨، زاخو
١٤. المايي، أنور،٢٠١١ ، الاكراد في بهدينان، ط٢،دهوك
١٥. مراد، خليل علي،٢٠١٨، العراق في العهد العثماني الثاني، بيروت
١٦. هروتي، د.سعدي عثمان،٢٠٠٨، كوردستان و الامبراطورية العثمانية،اربيل

ت- ب زمانێ توركی

1. Çelebi, Evliya,2010, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz: Seyit Ali kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul, 4.Kitap, 1.cilt

ج- ب زمانێ ئینگلیزی

1.Sykes, mark,1994, Dar – ul- islam , london.

سێ: گوتار

أ. ب زمانێ کوردی

١. دەمیر، عەبدولاهـ ، هاڤین ٢٠١٩، "چەند لایەنەك ژ مێژوویا زاخۆ ل سەردەمێ عوسمانی لدویف بەلگەنامەیێن ئەرشیڤێ عوسمانی"، وەرگێران: پیروز عبدالله بشار، گوڤارا رووگەهـ، فاکولتیا زانستێن مروڤایەتی، سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی، زانکویا زاخۆ ، ژمارە ٧.

٢. گولی، د.نزار ئەییووب، هاڤین و پاییزا ٢٠٢١، "هەولێن ئێکگرتنا میرگەهێن کوردی و دەولەتا عوسمانی د نامەیێن مەلا ئیدریسێ بەدلیسی دا"، گوڤارا رووگەهـ ، فاکولتیا زانستێن، سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی، مروڤایەتی زانکویا زاخۆ، ژمارە ١٣.

ب. ب زمانێ تورکی

١. Tekin ,Rahmi, Nisan 2018, ‘’ Osmanlı Döneminde Zaho’nun Siyasi ve Sosyal Yapısı’’, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 14

ت. ب زمانێ عەرەبی

حسن،نزار أيوب، ٢٠١٧، "قضاء زاخو في التقسيمات الإدارية العثمانية ١٨٤٢-١٩١٨"، مجلة العلوم الإنسانية لجامعة زاخو، مجلد:٥،العدد :٤.

پەراوێز:

---

(١) ل سەردەمێ عوسمانی عەردێ میری بۆ سەر چەند پارچەیان و بەرامبەر هندەك ئەرکان ل سەر فەرمانبەرێن دەولەتێ یان سەربازان دهاتنە بەلاڤکرن و ئەڤ عەردە ل دویف قەبارەیێ وان ب ناڤێن تیمار(بچووك)، زەعامەت (مەزن) و خاس (Has تایبەت)(ژ هەمیان مەزنتر) دهاتنە نیاسین، زەعامەت بۆ هندەك ئەفسەرێن سوپایی یێن بلند و فەرمانبەرێن بلند یێن دەولەتێ دهاتنە دان و داهاتێ وێ یێ سالانە ب بهایێ ٢٠.٠٠٠ هەتا ٩٩.٩٩٩ ئاقچەیان دا بوو. بنێرە (مراد، ٢٠١٨، ٢١١).

(٢) حاجی بەدری سندی ل سالا ١٨٧٠ ێ ل گوندێ سپیندارۆکێ رۆژهەلاتا زاخۆ ژ دایك بوویە، بەدری ناڤێ دایکا وی بوو کو دبیتە کچا مامێ عەبدی ئاغا سندی پسئاغا (السندي،٢٠٠٥، ٧٣)، ل سالا ١٩٤٦ ێ ژ بەر کێشەیەکێ دناڤبەرا بنەمالا حاجی بەدری و گولیان دا حاجی بەدری ژلایێ مەزنێ عەشیرەتا گولیان (حاجی سادق برو گولی) (١٨٨٠- ١٩٦٧) ڤە هاتبوو کوشتن (العزاوي،١٩٥٦، ٣٦٥).

عشيرة السندي في زاخو في عهد الدولة العثمانية

دراسة تاريخية

الملخص:

تعد العشائر الكردية بشكل عام التكوين الرئيسي للامارات الكردية في العصر الحديث و كان لهذه العشائر دوراً مهماً في حماية و توسيع حدود هذة الإمارات، وعند تأسيس الإمارات الكردية اجتمعت العشائر الكردية تحت سيطرتها، ومن الإمارات التي كانت ذات نفوذ واسع أمارة بهدينان و عشيرة السندي من العشائر الرئيسية في هذه الامارة، كما يتبين من المصادر التاريخية والوثائق العثمانية الدور الرئيس لهذه العشيرة اثناء فترة حكم امارة بهدينان. والدورهم الرئيس في امارة بهدينان فقد كان يطلق على سنجق زاخو في بعض الاحيان بالسندي –سليمانى او امارة سندىان، وكان سنجق زاخو من جانب الادارة الداخلية تتمتع بأدارة مستقلة.

وتأتي أهمية هذه البحث في دراسةً تاريخية لعشيرة السندي و توضيح دورهم التاريخي التي يعد الهدف الرئيس لهذا الدراسة فضلاً عن ذكر أهمية وجود العشائر و الإمارات من الناحية القومية في عهد الدولة العثمانية. وأن هذه الإمارات أستطاعت حماية الأراضي الكردية على الرغم من أرتباطها بالدولة العثمانية والوقوف بجانبها في أوقات الحرب مع ذلك كانت مستقلة بشكل كامل من الجانب الإداري.

ومن جانب أخر فقد ذكر في كتاب الشرفنامه أهم نواحي أمارة بهدينان وهي ناحية زاخو كما تطرق في كتابه ذكر العشائر التي كانت تسكن في هذه الناحية و من أهمها عشيرة السندي ولذلك السبب فقد كان الناس يطلق على زاخو وبلاية السنديان.

ومن خلال هذه الدراسة حاولت الباحثة أظهار دور عشيرة السندي في أمارة بهدينان خلال فترة عهد الدولة العثمانية و بالأعتماد على العديد من المصادر التاريخية كالوثائق العثمانية وكذلك كتاب الشرفناما والى جانب العديد من المصادر العلمية الأخرى. أما المنهج المعتمد في كتابة هذه الدراسة هو المنهج البحث التاريخي القائم على جمع المعلومات و تحليلها من مصادرها الاصلية، واتباع المنهج العلمي في عرض الأفكار والمواضيع التي تناولها هذا البحث.

الكلمات الدالة: *عشيرة السندي، سنجق زاخو، أمارة بهدينان، أمير العمادية، الدولة العثمانية.*

Sindi Tribe in Zakho During the Ottoman Empire

A Historical Study

Abstract:

Kurdish tribes were generally considered the major components of the Kurdish emirates. They played a significant role in expanding and protecting the political borders of the Kurdish emirates. After the establishment of the Kurdish emirates, Kurdish tribes gathered under the reign of emirates. One of the largest and most powerful Kurdish emirates was Bahdinan emirate. Sindi was the major tribe who contributes in the establishment of this emirate. According to historical and Ottoman documents and sources, Sindi tribe had a noticeable role in the Bahdinan emirate in terms of governance. Zakho, as one of the Bahdinan emirate territories.

The value of this study to historically highlight the nationalist role of this tribe and their significant contribution to the establishment of Kurdish emirates as well as in the Ottoman Empire as they protected the Kurdish territories during the emirate's reigns. In fact, these emirates were under the reign of the Ottoman Empire, yet Kurdish tribes, especially Sindi tribe, had run their administration by themselves for hereditary and property in Kurdish territories in Bahdinan emirate.

Badlisi in his Sharafname mentions that among many Kurdish resided districts in Bahdinan emirate, Zakho was the most prominent one and Sindi tribe was the biggest and the most important tribe in the area. Therefore, Zakho was often mentioned as the province of Sindi tribe.

Some books that studied the orient life have mentioned Sindi tribe; to give an example, W A Wigram and Edgar T I have talked about Abdi Agha and the power he owned in Zakho. They also mentioned that there were two prominent figues in that region had helped to bring stability to the region which showed the strength and impact that tribe leaders and aghas had in that era.

This paper investigates to highlight the significant role of Sindi tribe in Bahdinan emirate during the Ottoman Empire. Orientalists' books, Sharafnama, Ottoman Empire documents, and historical books and data serve as sources of this study. This paper uses the historical approach.

Keywords: *Sindi tribe, Zakho district, Bahdinan emirate, The Emir of Amedi, Ottoman Empire*